

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DOĞRUDAN
YABANCI YATIRIMLAR, DIŞ BORÇ VE EKONOMİK
BÜYÜME İLİŞKİSİ**

Sinan TOKUŞTEPE

Zonguldak 2023

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DOĞRUDAN
YABANCI YATIRIMLAR, DIŞ BORÇ VE EKONOMİK
BÜYÜME İLİŞKİSİ**

Sinan TOKUŞTEPE

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Volkan BEKTAŞ**

Zonguldak 2023

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

24/02/2023

Sinan TOKUŞTEPE

T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün İktisat Anabilim Dalında 195282102007 numaralı Sinan TOKUŞTEPE'nin hazırladığı **“Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”** başlıklı YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 29/12/2022 Perşembe günü saat 10:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OY ÇOKLUĞUYLA / OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AVCI
Başkan

Dr. Öğr. Üyesi Volkan BEKTAŞ
(Tez Danışmanı)
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Bersu BAHTİYAR
Üye

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

... / ... / 20...

Doç. Dr. Yücel NAMAL
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

“Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi” başlıklı yüksek lisans tez çalışmamın yazım ve hazırlanma sürecinde tecrübesi ile bana yol gösteren, çalışmamın bütün aşamalarında destek olan değerli danışmanım ve hocam Sayın Dr. Öğretim Üyesi Volkan BEKTAŞ’a teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmamın bütün aşamalarında maddi ve manevi olarak bana desteklerini esirgemeyen babam Menderes TOKUŞTEPE, annem Gülay TOKUŞTEPE, ağabeyim Gökhan TOKUŞTEPE ve tez yazım sürecinde ve gerek lisans gerekse yüksek lisans hayatımda vermiş olduğu büyük destek ve sağladığı katkılarından dolayı değerli arkadaşım Melda YAVUZ’a sonsuz teşekkürlerimi ve minnettarlığımı sunarım.

ÖZET

Kurum : ZBEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı
Tez Başlığı : Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi
Tez Yazarı : Sinan TOKUŞTEPE
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Volkan BEKTAŞ
Türü, Yılı : Yüksek Lisans, 2023
Sayfa Adedi : 72

Gelişmekte olan ülkelerde gelir düzeyinin ve dolayısıyla da tasarruf oranlarının düşük olması nedeniyle yatırımların finansmanı ve iktisadi büyüme için dış kaynak kullanımı ve doğrudan yabancı yatırımlar önem arz etmektedir. Yatırımların finansmanında dış borç kullanımı halinde, söz konusu borçların geri ödenmesinde sorun yaşamamak için döviz kazandırıcı alanlara yatırım yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde dış borçların, döviz kurları üzerinde olumsuz etkileri ortaya çıkmaktadır. Dış borç geri ödeme sorunu yaşayan ülkelerde artan döviz kurları, zamanla enflasyonun ve faiz oranlarının yükselmesine sebep olmaktadır. Artan faiz oranları, yatırımları azaltarak, büyüme ve istihdam üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımlar, yatırımların finansmanında dış borçlanma yerine kullanılabilecek önemli bir alternatiftir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlarla, istihdam artışı ve teknoloji transferi de sağlanabildiğinden, bu yatırımlar ekonomik büyüme ve kalkınma açısından gelişmekte olan ülkeler için kritik öneme sahiptir. Dolayısıyla bu ülkeler, dış borç kullanımı yerine doğrudan yabancı yatırımları daha çok tercih etmektedirler. Ancak bu noktada eski teknolojiye sahip doğrudan yabancı yatırımların özellikle çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri gözden kaçmamalıdır. Bu çalışmanın amacı; 22 adet gelişmekte olan ülkenin 1991-2019 dönemindeki verilerini kullanarak doğrudan yabancı yatırımlar ile dış borçların kişi başı GSYİH üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Çalışmada öncelikle yatay kesit bağımlılık, homojenlik, birim kök ve eş bütünleşme testleri yapılmış daha sonra Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup tahmincisi (Common Correlated Effects Mean Group estimator – CCEMG) yöntemi ile hem tüm panel için hem de tek tek ülkeler için katsayı tahminleri elde edilmiştir. Sonuçlar, tüm panel için doğrudan yabancı yatırımlar ve dış borçlar ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım, Ekonomik Büyüme, Kişi Başı GSYİH, CCEMG

ABSTRACT

Institution : ZBEU, Institute of Social Sciences, Department of Economy

Thesis Title : Foreign Direct Investment, External Debt and Economic Growth Relationship in Developing Countries

Thesis Author : Sinan TOKUŞTEPE

Thesis Adviser : Assist. Prof. Dr. Volkan BEKTAŞ

Type, Year : MSc Thesis, 2023

Number of Pages : 72

Due to the low level of income and therefore savings rates in developing countries, outsourcing and foreign direct investment are important for the financing of investments and economic growth. In case of using external debt to finance investments, it is necessary to invest in foreign exchange-earning areas in order to avoid problems with repayment of these debts. Otherwise, foreign debts have a negative impact on exchange rates. Increasing exchange rates in countries experiencing external debt repayment problems cause inflation and interest rates to rise over time. Rising interest rates, reducing investments, have a negative impact on growth and employment. For this reason, foreign direct investment is an important alternative that can be used instead of foreign borrowing to finance investments. In addition, since employment growth and technology transfer can also be achieved through foreign direct investment, these investments are critical for developing countries in terms of economic growth and development. Therefore, these countries prefer foreign direct investment rather than the use of foreign debt. However, at this point, the negative effects of old-technology foreign direct investments, especially on the environment and human health, should not be overlooked. The aim of this study is to analyze the effects of foreign direct investments and foreign debts on GDP per capita by using the data of 22 developing countries in the period 1991-2019. Firstly, cross-sectional dependence, homogeneity, Average Common unit root and co integration tests I made then the associated impacts group estimator (Common Correlated Effects mean Group estimator – CCEMG) method with a coefficient estimates for individual countries as well as for the entire panel were obtained. The results show that there is a positive relationship between foreign direct investment and external liabilities and growth for the entire panel.

Keywords: Foreign Direct Investment, Economic Growth, GDP Per Capita, CCEMG

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1
1. EKONOMİK BÜYÜME	3
1.1. Ekonomik Büyümenin Etkileri ve Sonuçları	5
1.2. Ekonomik Büyüme Modelleri.....	6
1.2.1. Klasik Büyüme Modelleri	6
1.2.1.1. Adam Smith Büyüme Teorisi	7
1.2.1.2. David Ricardo Büyüme Teorisi	8
1.2.1.3. Karl Marx Büyüme Teorisi.....	9
1.2.1.4. Thomas Malthus Büyüme Teorisi.....	10
1.2.2. Modern Ekonomik Büyüme Teorileri	10
1.2.2.1. Harrod-Domar Büyüme Teorisi.....	10
1.2.2.2. Neo Klasik Büyüme (Solow-Swan) Teorisi	11
1.2.3. İçsel Büyüme Modelleri	12
1.2.3.1. Paul M. Romer İçsel Büyüme Modeli	12
1.2.3.2. Arrow İçsel Büyüme Modeli	13
1.2.3.3. Robert Barro İçsel Büyüme Modeli.....	14
1.2.3.4. Lucas İçsel Büyüme Modeli	14
1.2.3.5. Sergio Rebelo İçsel Büyüme Modeli	15
1.2.4. Ragnar Nurkse Kapalı Çember Kuramı	16
1.3. Ekonomik Büyümeyi Etkileyen Faktörler	16
1.3.1. Ekonomik Faktörler.....	17
1.3.1.1. Teknoloji.....	17
1.3.1.2. Doğal Kaynaklar	17
1.3.1.3. Fiziki Sermaye	17
1.3.1.4. Beşeri (İnsan) Sermaye	18

1.3.2. Ekonomik Olmayan Faktörler	18
1.3.2.1. Siyasi Faktörler	18
1.3.2.2. Sosyal ve Kültürel Faktörler	19
2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR.....	18
2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler.....	23
2.1.1. Döviz Kuru	23
2.1.2. Piyasa Özellikleri.....	24
2.1.3. Vergi, Kota ve Tarifeler	24
2.1.4. Dışa Açıklık.....	24
2.1.5. Politik Etkenler	25
2.1.6. Hammadde Arayışı	25
2.1.7. Üretimde Etkinlik Arayışı	25
2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülke Ekonomisine Etkileri	26
2.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülke Ekonomisine Olumlu Etkileri	26
2.2.1.1. Sermaye Birikimi Üzerine Olumlu Etkileri	27
2.2.1.2. Milli Gelir Düzeyi Üzerinde Olumlu Etkileri	27
2.2.1.3. İstihdam Üzerine Olumlu Etkileri.....	27
2.2.1.4. Ücretler Üzerine Olumlu Etkileri	28
2.2.1.5. Ödemeler Dengesine Olumlu Etkisi	28
2.2.1.6. Teknoloji Üzerine Olumlu Etkileri	28
2.2.1.7. Büyüme Üzerine Olumlu Etkileri	29
2.2.1.8. Üretim Üzerine Olumlu Etkisi.....	29
2.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülke Ekonomisine Olumsuz Etkileri	29
2.2.2.1. Ödemeler Bilançosu Üzerine Olumsuz Etki	30
2.2.2.2. Rekabet Üzerine Olumsuz Etki.....	30
2.2.2.3. Üretim Teknolojisinde Olumsuz Etki	31
2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	31
3. DIŞ BORÇLAR.....	33
3.1. Dış Borçlanmanın Nedenleri.....	33
3.2. Dış Borç Türleri ve Sınıflandırılması.....	34
3.2.1. Kaynakları Bakımından Dış Borçlar	35
3.2.1.1. Devletten Devlete Borçlanma	35

3.2.1.2. Ticari Bankalardan Alınan Borçlar	35
3.2.1.3. Uluslararası Kuruluşlardan Alınan Borçlar	35
3.2.1.4. Uluslararası Tahvil Piyasalarından Alınan Borçlar	36
3.2.1.5. Özel Yabancı Sermaye Yatırımları İle Yapılan Borçlanmalar	37
3.2.2. Vadeleri Bakımından Dış Borçlar	37
3.2.2.1. Kısa Vadeli Dış Borçlar	37
3.2.2.2. Orta ve Uzun Vadeli Dış Borçlar	37
3.2.3. Kullanım Şekli Bakımından Dış Borçlar	38
3.2.3.1. Proje Kredileri	38
3.2.3.2. Program Kredileri	38
3.2.3.3. Bağlı ve Serbest Krediler	39
3.2.3.4. Borç Ertelemeleri ve Röfinansman Kredileri	39
3.2.3.5. Satıcı Kredileri	40
3.3. Dış Borç Hakkında Teorik Görüşler	40
3.3.1. Klasik Görüş ve Dış Borç	40
3.3.2. Keynesyen Görüş ve Dış Borç	42
3.3.3. Neo-Klasik Görüş ve Dış Borç	42
3.4. Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisini Açıklayan Teoriler	43
3.4.1. Zamanlararası Borçlanma Modeli	43
3.4.2. Borçla Büyüme (Growth-Cum-Debt) Modeli	43
3.4.3. Borç Fazlası (Debt Overhang) Modeli	44
3.4.4. Sürdürülebilir Yaklaşımlar Modeli	45
3.5. Dış Borçlar ile Ekonomik Büyüme İlişkisi	45
4. EKONOMETRİK ANALİZ	60
4.1. Literatür Taraması	60
4.2. Ekonometrik Uygulama	54
4.2.1. Model ve Veri Seti	54
4.2.2. Yatay Kesit Bağımlılık Testi	55
4.2.3. Homojenlik Testi	56
4.2.4. Birim Kök Testi	57
4.2.5. Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup Tahmincisi Sonuçları (CCEMG)	58

SONUÇ	61
KAYNAKÇA.....	65
ÖZ GEÇMİŞ	72

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 2.1: Dünya’da 1980-2020 Yılları Arasında Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri (Milyar \$).....	21
Tablo 2.2: Doğrudan Yabancı Yatırımı Etkileyen Faktörler	23
Tablo 4.1: Literatürde Yer Alan Bazı Çalışmalar	51
Tablo 4.2: Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları.....	56
Tablo 4.3: Homojenlik Testi	56
Tablo 4.4: Birim Kök Test Sonuçları.....	57
Tablo 4.5: CCEMG Sonuçları	59

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Ekonomik Büyüme Sürecinin Üretim İmkânları Eğrisiyle Açıklanması	4
Şekil 1.2: Adam Smith'in Büyüme Teorisi	8

KISALTMALAR LİSTESİ

ADF	: Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülke
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
CCEMG	: Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup Tahmincisi
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirket
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
EIB	: Avrupa Yatırım Bankası
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülke
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IBRD	: Uluslararası Kalkınma ve İmar Bankası
IDA	: Uluslararası Kalkınma Örgütü
IDB	: İslam Kalkınma Bankası
IFC	: Uluslararası Finans Kurumu
IMF	: Uluslararası Para Fonu
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

GİRİŞ

Günümüzde ülkelerin uyguladıkları ekonomi politikalarının en temel amacı sürdürülebilir, istikrarlı bir ekonomik büyümenin sağlanmasıdır. Yoksulluk problemini çözmek, işsizliği azaltmak, ölçek ekonomilerinden faydalanmak, fiziki ve beşeri sermayeyi artırmak ve teknolojik yenilikleri elde etmek için ülkenin durumuna göre büyüme politikaları oluşturulmuştur. Ekonomik büyüme, belli dönemde ülkede üretilen nihai mal ve hizmetlerdeki artışı ifade etmektedir. Diğer bir tanıma göre ekonomik büyüme, ülkelerin üretim kapasitesinin artmasını ve elde bulunan kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını ifade etmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler büyüme hedeflerine ulaşmak için öncelikle ihtiyaç duyduğu kaynağı yurt içi tasarruflarından sağlamaya çalışmaktadır. Bu kaynakların yetersiz olması durumunda da dış borçlara yönelmektedirler. Dış borçlanma, yapısına, faiz oranına, vadesine ve geri ödemede kullanılacak para birimine bağlı olarak ekonomi üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkilere sahip olabilir. Dış borçlanma bir taraftan ülkelerin sahip olduğu kaynaklara yeni bir ek kaynak sağlamak ve döviz türünden ödeme gücünü artırmak gibi faydalar sağlarken, diğer taraftan uzun dönemde ödemeler bilançosunda açık oluşmasına neden olabilmektedir. Dış borçların etkisi ilk olarak döviz kurlarında görülmektedir. Artan döviz kuru zamanla enflasyon ve faiz oranlarının yükselmesine sebep olmaktadır. Artan faizler yatırımları azaltmakta ve sonucunda da büyüme ve istihdam üzerinde de olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Bu durumlardan kurtulmak için yüksek katma değerli, ihracat sektörlerine yapılacak yatırımlara kaynak ayrılmalı ve doğrudan yabancı yatırımların ülkeye gelmesini teşvik edici programlar uygulanmalıdır.

Gelişmekte olan ülkelerin en çok tercih ettiği yatırım türü olarak kabul edilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları bir firmanın farklı bir ülkede yan kuruluş oluşturduğu uluslararası sermaye akışı olarak tanımlanabilir (Mayar, 2020:15). Diğer bir tanıma göre bir ekonomide faaliyet gösteren işletmenin başka bir ekonomide faaliyette bulunan bir işletmeyle kalıcı faiz elde edebilmek için yapılan yatırımlara doğrudan yabancı sermaye yatırımları olarak ifade edilmektedir (Mayar, 2020:15). Doğrudan yabancı yatırımların en büyük özelliği bu ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirmek için ihtiyaç

duyduğu kaynaklara erişebilmesinin mümkün olmasını sağlamasıdır. Sermaye birikiminde artışa neden olması, yatırımcıların teknik bilgilerini de yatırım yaptıkları ülkelere götürmesi ve ekonomik büyümeye de katkı sağlaması diğeri bir önemli özellik olarak kabul görmektedir. Devlet desteği ile oluşturulan doğrudan yabancı yatırımlar gelişmekte olan ülkeleri belli sektörler ve sanayilere yönelik yabancı yatırımcıları yönlendirmeye ve işsizlik, bölgesel farklılıklar ve ödeme açıkları gibi problemleri çözmeye çalışmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan ülke sınıfında yer alan 22 ülkenin 1991-2019 döneminde doğrudan yabancı yatırımlar ile dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemiyle incelemektir. Bu doğrultuda öncelikle yatay kesit bağımlılık, homojenlik, birim kök ve eş bütünleşme testleri yapılacak ve daha sonra Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup tahmincisi (Common Correlated Effects Mean Group estimator – CCEMG) yöntemi ile hem tüm panel için hem de tek tek ülkeler için katsayı tahminleri elde edilecektir.

Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, ekonomik büyümenin kavramsal çerçevesi ele alınarak büyüme teorileri anlatılacak ve ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlere değinilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, doğrudan yabancı yatırımların tanımına, doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörlere ve bu yatırımların ekonomiye sağladığı olumlu ve olumsuz etkilere yer verilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, dış borçların tanımı, dış borç türleri, sınıflandırması, dış borçları açıklayan teorilere değinilecektir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise öncelikle ilgili literatürde yer alan çalışmalara değinilecek, daha sonra ve ekonometrik analizde kullanılacak veri seti ve yöntem tanıtılacak ve bu yöntemden elde edilecek sonuçlar açıklanacaktır. Son olarak sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapıp, politika önerilerinde bulunulacaktır.

1. EKONOMİK BÜYÜME

Üretim düzeyleri ölçümünde önemli bir gösterge olan gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) artış ve azalışları bir ülkedeki ekonomik büyümenin olup olmadığını gösterebilmektedir. Üretim düzeyinde meydana gelen artışlar üretim faktörlerine ve teknolojik gelişmelere bağlıdır. Üretim faktörleri ile sermaye, girişimci, doğal kaynak ve emek kastedilir. Bunlarda meydana gelen artışa faktör birikimi denir. Teknolojik gelişme de bu faktörlerdeki verimliliği artırarak büyümeye dolaylı yoldan etki eder. Bunların yanında doğal kaynak da olumlu etkiler meydana getirir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ekonomik büyüme ve kalkınma bakımından amaçların ortaya konulmasında belirleyici bir özelliğe sahiptir. Ancak bu özellikler arasında fark vardır. Gelişmekte olan ülkeler daha çok ekonomik kalkınmaya ihtiyaç duyarlar ve önem verirler. Gelişmiş ülkeler ise kalkınma problemini daha önceki yıllarda çözdükleri için büyümeye önem verirler.

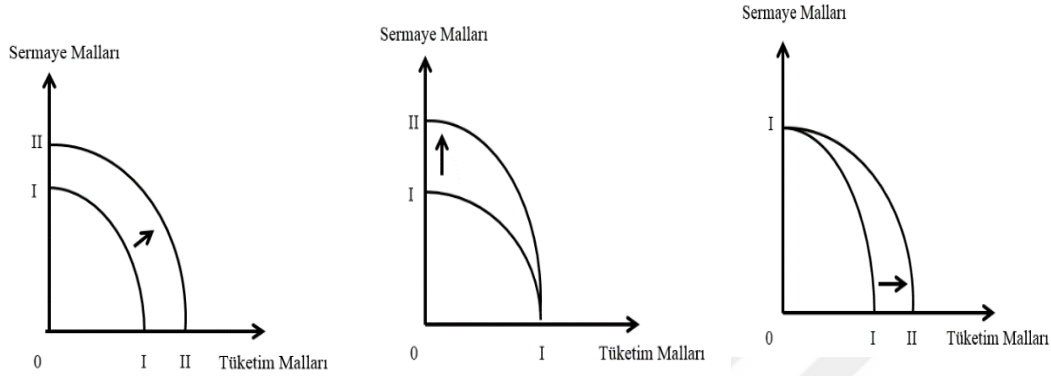
Ekonomik kalkınma büyümeyi de içeren bir kavramdır. Gelir dengesizliklerinin azaltılması, işsizliğin önlenmesi, sosyal ve ekonomik sistemlerin yenilenmesi gibi ekonomik, sosyal, politik durumları da kapsamaktadır (Seyidoğlu, 2006, s. 829). Büyüme çok yönlü bir süreç olarak ele alınır. Genel büyümenin boyutlarını sadece bir rakam ile göstermek neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle de reel milli hâsıla ve gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) çok iyi birer göstergedir. Ekonomik büyümenin gerçekleşen oranlarını tespit edebilmek için kullanılan temel gösterge büyüme hızıdır. Büyüme hızı iki biçimde ölçülür. Sabit (reel) fiyatlarla ve cari (nominal) fiyatlarla büyüme hızı ölçümü yapılır. Sonuç olarak belirli bir dönemdeki reel gayri safi yurtiçi hasılda oluşan artış büyüme hızı formülü ile hesaplanmakta olup, burada t zamanı göstermektedir.

$$\text{Büyüme Hızı} = \frac{\text{GSYH}_t - \text{GSYH}_{t-1}}{\text{GSYH}_{t-1}} \times 100. \quad (1.1)$$

Ekonomik büyüme tanım olarak, bir ülkenin üretim kapasitesinin artırılması ve mevcut bulunan kaynakların en iyi biçimde kullanılmasını ifade eder. Toplum gelirlerinin yeniden dağıtımını düzenler. Dinamik olarak büyüyen toplumlarda

gelirin yeniden dağıtımını statik olanlara göre daha kolay olmaktadır (Haller, 2012, s. 67).

Şekil 1.1: Ekonomik Büyüme Sürecinin Üretim İmkânları Eğrisiyle Açıklanması

Kaynak: Ö., Yılmaz, & M. Akıncı (2012). *İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri*. Ankara: Nobel Yayınevi.

1 nolu grafik incelendiğinde, kaynaklar tam olarak kullanıldığı için üretim faktörlerinin kalitesinde ve miktarlarında iyileşmeler meydana gelmiştir ve üretim kapasitesi artarak üretim imkânları eğrisi sağa paralel kaymıştır. Fakat bu durumda olduğu gibi üretim imkânları eğrisinin paralel olarak kayması gerekmez. Eğer sermaye mallarına talep artarsa eğri 2 nolu grafikteki gibi yukarı yönlü ya da tüketim mallarına talep artarsa da eğri 3 nolu grafikteki gibi tüketim malları eksenine doğru kayacaktır. Eğrinin sağa ya da dışa doğru kayması pozitif büyümeyi meydana getirir. Pozitif büyümenin oluşması içinde bazı olguların ortaya çıkması gerekir. Bunlar;

- ✓ Üretim faktörlerinde meydana gelen artışlar,
- ✓ Faktör verimliliğinden kaynaklanan artışlar (okuma yazma, verimlilik, sermaye verimliliğindeki oluşan artışlar),
- ✓ Teknolojideki gelişmeler ve yeniliklerdir.

Başka bir tanıma göre de ekonomik büyüme, elde edilen gelirin zamanla artması anlamına gelmektedir. Eğer büyümeden söz edilecek ise gelirde bir artış olması gerekir. Artış olmazsa gerileme ya da durgunluktan bahsedilebilir. Gelirdeki artış da sürekli olmalıdır (Karagül, 2002, s. 37). Diğer bir tanıma göre ise

ekonomik büyüme, milli gelirin kişi başına düşen değerlerde artışlar olarak ifade edilir (Kibritçioğlu, 1998, s. 207).

Genel olarak bakılırsa ekonomik büyüme, işgücü, doğal kaynak ve üretim faktörlerinin kişi başına daha çok reel gelir sağlayacak biçimde artmasını ifade eden bir kavramdır.

Ekonomik büyüme tanımlarından yola çıkarak ekonomik büyümenin bazı özellikleri şu şekilde sıralanabilir;

- ✓ Büyüme sayısal olgudur çünkü milli gelir ve GSMH deki değişiklikler sayısal olarak ölçülür.
- ✓ Büyüme uzun dönemli olgudur çünkü yatırımlardan elde edilmesi gereken gelirin ve üretimde artış yaşanması uzun dönemde meydana gelir.
- ✓ Büyümedeki artış reeldir. Buna göre de reel artışı ifade etmeyen üretim faktörleri geliri artışı büyüme olarak kabul edilmez.
- ✓ Ekonomik büyüme temelde gelir dağılımının iyileştiğinin göstergesi sayılmaz. Gelir dağılımındaki iyileşme meydana gelen reel gelir artışının ekonomideki aktörler arasında ne biçimde dağıldığı ile ilgilidir.
- ✓ Yapılan ikame yatırımların büyüme üzerinde katkısı yoktur. Çünkü bu yatırımlar milli gelirde reel bir artış meydana getirmez. Bu yatırımlar milli gelirin gerçek değerinin bir önceki dönem ile aynı düzeyde kalmasını sağlar.
- ✓ Büyüme dinamik gösterge olup ekonomideki tüm sektörleri kapsamaktadır.

1.1. Ekonomik Büyümenin Etkileri ve Sonuçları

Ekonomik büyümenin yaratacağı etki öncelikle gayrisafı yurtiçi hasılda (GSYH) görülür. Üretim faktörlerinin sağladığı reel gelirlerde oluşacak artış nüfus artışından daha fazla olursa kişi başına düşen milli gelirin artmasını sağlar. Milli gelirdeki bu artış yatırımları da artırır ve kişi başına düşen sermaye miktarı da artar. Sonuç olarak da büyüme sermayenin getiri oranı ve sermaye hâsıla oranında istikrar sağlar (Anonim, 2004, s. 9).

Ekonomik büyüme genel olarak dengesiz büyüme şeklinde ortaya çıktığı için sektörler arasında ki büyüme dengelerinin değişmesine neden olur. Sonuç olarak da gelişmeye sektörlerle iş akışı oluşur. Bununla beraber büyüme

kullanılabilir gelirden artış da sağladığından dolayı toplumda tüketim alışkanlıkları değişebilir. Tüketimde ki alışkanlıkların değişimi ürünlerin yapısında da değişikliğe neden olur. Bunların birer sonucu olarak da toplum üzerinde kültürel değişimlere neden olur.

Toplumdaki geleneksel ya da kalıplaşmış alışkanlıklar yerlerini yeni alışkanlıklara bırakabilir. Bunların yerine modern ve teknolojik sistemlere sahip üretim kalıplarına geçilir. Bunun sonucunda da geleneksel ya da eski şekilde yöntemler kullanarak üretim yapan firmaları olumsuz etkilemesi kaçınılmazdır. Modern yöntemlerle üretim yapılması halinde verimlilik de artar. Bununla beraber uzmanlaşma sağlanır ve çalışma süreleri de kısalmış olur.

Dış ticaret üzerinden de değerlendirme yapılırsa ekonomik büyüme, dış ticaret potansiyelinde ve hacminde artışlara neden olabilmektedir (Anonim, 2004, s. 10). Ekonomik büyümenin etkilerine genel olarak bakılacak olursa yatırım üzerinde ve üretimde ki artış sağlaması nedeniyle olumlu etkisi vardır. Sosyo kültürel hayatta da yaşanan olumlu değişimler ülkelere pek çok fayda sağlamaktadır. Olumsuz etki olarak ise hızlı ancak dengesiz büyüyen ülkelere çevreye ve sosyal yaşantıya dair olumsuz etkileri de bulunabilir (Acar, 2002, s. 38).

1.2. Ekonomik Büyüme Modelleri

Ekonomistlerin sürekli olarak tartıştığı konuların başında ekonomik büyüme gelir. Büyüme ülkelerin ekonomi ve refah artışlarının önemli bir göstergesidir. Bu bağlamda ortaya çıkan büyüme modelleri sosyal ve ekonomik alanlarda devletlere farklı görevler yüklemiştir.

Bu modellere bakılırsa ekonomik büyümede bazılarının devletlere aktif, bazılarının ise pasif rol verdiği görülmektedir. Bu şekilde de büyüme ve sosyal refah seviyelerinin gelişmesi daha mümkün olacağı savunulmuştur (Mere, 2006, s.6). Çalışmanın bu bölümünde ekonomik büyüme modellerinden söz edilecektir.

1.2.1. Klasik Büyüme Modelleri

Klasik büyümenin doğuşu üzerinde Sanayi Devrimi'nin büyük etkisi vardır. Klasik büyüme modelleri liberal felsefenin ürünü olarak gelişme göstermiştir.

Klasik görüş ilk kez Adam Smith'in eseri olan "Milletlerin Zenginliği" adlı eserinde yer almıştır ve iktisat literatürünün temel kaynaklarından birisi olmuştur. Bu eser hakkında kısaca bahsedecek olursak eserin kaynağı Newton'un görüşlerine dayanmaktadır. Bu görüşler doğrultusunda ekonomiyi incelemeye başlayan Adam Smith, doğal yasa niteliğinde yollar belirlemiştir (Paya, 2013, s. 197).

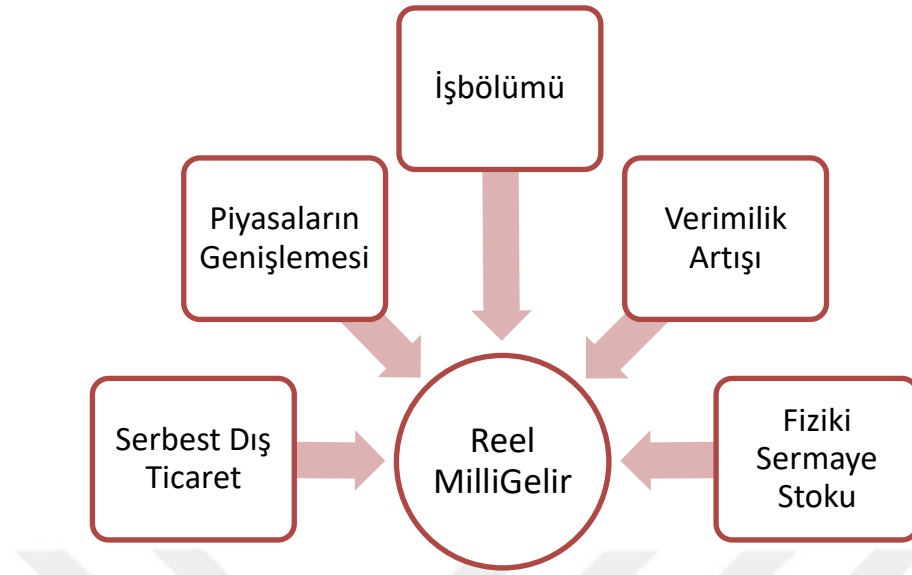
Klasik iktisat devlet müdahalesine karşıdır ve müdahale olmadan da ekonominin tam istihdam dengesine geleceğini savunmuşlardır. Klasik büyüme teorisi daha sonra Thomas Malthus, David Ricardo, Karl Marx, John Stuart Mill, Jean Baptista Say tarafından geliştirilerek devam etmiştir.

Klasik büyüme modellerinde ekonomik büyüme sermaye, iş bölümü ve makineleşmeye bağlı olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Buna bağlı olarak da büyüme, üretimde artış sağlayan teknolojik gelişmelerle ilişkilendirilmiştir. Büyümenin kaynağı ise tasarruflardır ve bunun devamı olarak yatırım ve sermaye birikimidir. Herhangi bir ekonomide gelirler arttıkça tasarruflar da artmaya başlar ve kar amaçlı yatırımlar da artar. Tam rekabet koşulları altında sermaye daha verimli değerlendirilir ve maliyetleri azaltır. Bunun sonucunda da kârlarda artış oluşmaktadır. Doğal olarak karlar da oluşan artış sermaye birikimini ve yatırımları da artırmaktadır. Sonuç olarak da ekonomik büyüme gerçekleşmiş olacaktır.

1.2.1.1. Adam Smith Büyüme Teorisi

Smith, büyümenin en önemli etkenleri olarak uzmanlaşma, sermaye birikimi ve iş bölümünü ifade eder. Nüfusta artış, uluslararası ticaret, kurumsal yapı gibi faktörler de büyümeye etki edebilmektedir (Günsoy, 2013, s. 76). Smith iş bölümünü, aynı firmada çalışanların herhangi bir ürünün farklı kısımlarını imal etmesi şeklinde tanımlamıştır. İş bölümü, büyümeyi ekonomik hasılanın değişmediği durağan durum seviyesinden büyümeye kadar gerçekleştirmektedir. Smith kurumsal olguların da göz önüne alınarak büyümenin incelenmesinden bahsetmiştir. Ülkeler büyümesini kurumsal etkilerin imkân tanıdığı seviyede gerçekleştirebilmektedir. Bunun sonucu olarak daha yüksek hasıla seviyesinde durağan durum büyümesine, kurumsal yapısı çok olan ve iş bölümünü daha fazla teşvik eden ülkeler ulaşacaktır (Ünsal, 2007, s. 76).

Şekil 1.2: Adam Smith'in Büyüme Teorisi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.2.1.2. David Ricardo Büyüme Teorisi

Klasiklerin büyüme teorisine başlangıç niteliğinde çok önemli katkıda bulunduğundan dolayı klasik büyüme teorisi genel olarak Ricardo modeli çerçevesinde incelenir (Kaya, 1998, s. 32). Ricardo, analizlerinde dolaylı olarak büyüme problemini ele almıştır. Milli gelir kaynaklarını açıklamamış ancak milli gelirin üretim faktörleri arasında ne şekilde dağıldığını analiz etmiştir (Gürak, 2006, s. 72). Modele toprağın azalan getirisini dâhil etmiştir ve analizde değişiklik yapmıştır. Ricardo'ya göre üretim faktörlerinin gelirden aldıkları paylar zaman içinde değişime uğramaktadır. Toprak sahibinin aldığı pay (rant) zaman içinde artış gösterecek ve emeğin aldığı pay (ücret) zaman içinde kişi başına sabit olacaktır. Ancak nüfusta yaşanan artış sebebiyle de kümülatif biçimde ücretler artış gösterecektir. Tarımda oluşan azalan verimler yasası bütün bir ekonomide etkili hale gelmiştir. Üretim miktarındaki hız zamanla azalmaktadır. Yani azalan oranda artış göstermektedir. Zaman içinde de toprak sahipleri ve emeğin aldığı pay artış gösterecek ve sermaye sahiplerinin aldıkları pay azalacaktır. Sermayenin aldığı pay azaldığı içindir ki yatırımlar azalacak ve ekonomide durgunluk oluşacaktır.

Ricardo büyüme modeli marjinal ilke ve artı ilke olmak üzere iki ilkeye dayanır. Marjinal ilke toprak sahiplerinin toplam gelirden aldıkları pay olan rantı

açıklamada kullanılır. Artı ilke ise geriye kalan toplam gelirin ücret ya da kâr olarak nasıl dağıtılacağını belirlemektedir. Bu ilkeler çok önemlidir. Çünkü ekonomiyi durgunluğa sokacak olan yapı bu üç sınıfın aldıkları payların değişimi ile gerçekleşmektedir.

Diğer bir özelliği de, büyüme ve bölüşümü beraber ele almış ve büyümeyi de faktörlerin aldıkları payların gelişimine bağlamıştır. Modelin varsayımları sınırlıdır ancak ortaya çıktığı dönem göz önüne alındığında bölüşüm açısından önemli katkılar sağlamıştır.

1.2.1.3. Karl Marx Büyüme Teorisi

Bu teoriye göre kapitalizm geçici bir sistemdir. Buradaki esas unsur sermaye ve emek arasında oluşan ilişkidir. Büyüme, sermaye birikimine bağlıdır. Sermaye birikimi de artık değer üretimine bağlı olarak oluşmaktadır. Teori artık değer üzerine yoğunlaşmıştır ve emek verimliliği arttıkça da artı değer büyüyecek ve birikimin de artacağını ortaya koymuştur (Alper, 2019, s. 205).

Modelde üretim şu şekilde ifade edilir; $Q=C+V+S$. Bu formül, üretim= değişmeyen sermaye + değişen sermaye + artık değer şeklinde ifade edilebilir. İşçinin yeniden üretmesi için gerekli olan malların içerdiği emek miktarı, tüketen işçinin yarattığı emek miktarından daha azdır ve bu farka da artık değer denir. Buna göre de kapitalist sistemde işgücü tükettiğinden daha çok değer yaratır (Doğan, 2014, s. 368).

Marx'ın büyüme modeline baktığımızda da yatırımlar, teknik gelişmeler ve nüfus artışına yer verilmiştir. Teknik gelişmelerin incelenmesinin nedeni bunların emeğin değerini ne kadar etkilediğini gözlemlemektir. Bu düşünce sisteminde teknik yenilik ve nitelikli emek arasında açık bir ilişki kurulamadığından büyüme modelinde bu ilişki göz ardı edilebilmektedir.

Marx'ın büyüme teorisi Ricardo'nun büyüme teorisine benzese de aralarında büyük farklar bulunur. Marx'a göre kapitalizm başlangıçta ekonomik büyümeyi gerçekleştirir ancak sonuçta yatırımlar duraklamaya başlayacak, büyüme hızı yavaşlayacak ve ekonomide genel bir durgunluk oluşacaktır. Bununla beraber Marx'ın modeli Klasiklerin ortaya attığı büyümenin uzun dönemde refahta artış sağlamayacağı görüşünü ortaya koymaktadır.

1.2.1.4. Thomas Malthus Büyüme Teorisi

Malthus da büyüme üzerine çalışmalarda bulunmuştur. Nüfus teorisi ile büyümeye modeline katkılarda bulunmuştur. Malthus'a göre ekonomik büyüme sınırlıdır ve nüfus ekonomik büyüme üzerinde en önemli belirleyicidir.

Zaman içinde teknoloji ve sanayileşmenin artmasıyla beraber azalan verimler yasası geçerliliğini kaybetmiştir ve nüfus teorisi de pratikte gerçekleşmemiştir.

1.2.2. Modern Ekonomik Büyüme Teorileri

Bu başlık altında inceleyeceğimiz büyüme teorileri Harrod'un Keynesyen görüşe getirdiği eleştiriler sonucu ortaya çıkan Harrod-Domar büyüme teorisidir.

1.2.2.1. Harrod-Domar Büyüme Teorisi

Bu büyüme modeli Roy F. Harrod (1939) ve Evsey Domar'ın (1946) yaptığı iki farklı çalışmaya dayanır. Yapılan bu çalışmaların benzerliklerinin daha çok olması nedeniyle Harrod-Domar Büyüme Modeli olarak adlandırılmıştır.

Bu modele göre büyümede ana kaynak yatırımlardır. Eğer ki yatırımlarda oluşan sapmalar olması gereken düzeyden fazla olursa ekonomik büyümedeki dengenin bozulacağını savunmuşlardır. Bu modele göre büyümenin ana kaynağı milli gelirdir.

Bu modele göre büyüme, tasarruflar (s) ve sermaye hasıla katsayısı (k) tarafından belirlenmektedir. Büyüme tasarruflarla pozitif, sermaye hasıla katsayısı ile negatif bir ilişki içindedir. Pozitif bir büyüme isteniyorsa kesinlikle tasarruf yapılmalı ve belirli bir milli gelir yatırıma aktarılmalıdır.

Yine bu model, yatırım ve tasarruf oranı ile büyüme arasında yakın bir ilişkinin varlığını öne sürmüştür. Dış yardımlar alındığında doğrudan ve dolaylı olarak yatırımları artırır. Sonuç olarak da yüksek seviyede büyüme ve gelir elde edilir (Mosley, Hudson & Morrel, 1987, s. 616). Yatırımlar tasarruflar ile finanse edilir. Eğer yurtiçi tasarruflar yatırımları finanse edemezse istenen biçimde büyüme hızına ulaşamayacaktır (Hjertholm, Laursen & White, 1998, s. 3). Bu durumda dış borç almak tasarrufların seviyesini ve büyüme hızını artıracaktır.

Bu büyüme modeli gelişmiş ekonomileri konu edinmektedir. Bu modelin amacı işsizlik ve enflasyon ortamı oluşmadan ekonomiyi idare edebilmektir. Gelişmekte olan ülkelerde ise tek amaç bu değildir. Aynı zamanda yeterli hızda büyümeyi de amaç edinirler. Bu modelde ise gelişmekte olan ülkelere yönelik yeterli hızda büyüme üzerinde hiç durulmamıştır ve eleştirilere neden olmuştur.

1.2.2.2. Neo Klasik Büyüme (Solow-Swan) Teorisi

Bu büyüme modeli Solow tarafından 1956 yılında ortaya konulmuştur. Model, nüfustaki artışın ve teknolojik gelişmelerin tasarruflar, yatırımlar ve büyüme üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Bu modelde nüfustaki artışlar ve teknolojik ilerleme büyümeyi etkiler ancak büyüme nüfusa ve teknolojiye etki etmemektedir.

Teknolojiye etki edebilecek herhangi bir faktör yoktur ve şansa bağlı olarak değişime uğrar (Parasız, 2006, s. 113). Solow-Swan büyüme modeli nüfustaki artışa ve teknolojiye değişime yatırımın, tasarrufların ve büyümenin ne şekilde cevap verdiğini açıklamaktadır. Buna göre nüfusun artış oranı büyüme oranını etkiler ancak büyüme nüfusun artış oranını etkilemez. Yine teknolojik değişim büyümeyi etkiler ancak büyüme teknolojik değişimi etkilemez. Sonuç olarak bu teoride nüfus artış hızı ve teknolojik değişim dışsaldır. Bu modele göre dışsal olarak tanımladığı teknolojinin büyümenin tek kaynağı olduğunu ifade etmiş ve dengede büyümenin bireylerin tasarruf eğiliminden bağımsız biçimde gerçekleşeceğini savunmuştur. Solow büyümenin kaynağının uzun dönemde teknolojik gelişmeler olduğunu göstermek istemiştir (Yeldan, 2011, s. 111).

Yine bu modele göre borçlanma ekonomideki büyümeyi artırmaktadır. Ancak bu ilişki gerçekte olmayan tam sermaye hareketliliği sebebiyle yetersiz kalmaktadır. Genel olarak kabul edilen görüş ise borç yükünün büyüme üzerinde olumsuz etkilerinin olduğudur (Diamond, 1965, s. 1).

Bu modelin en büyük eksikliği ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve analizi hakkında yetersiz kalmasıdır (Ercan, 2000, s. 129).

1.2.3. İçsel Büyüme Modelleri

Klasik ya da geleneksel büyüme modelleri uzun dönemli büyüme sürecini açıklamakta yeterli olamamıştır. Bundan dolayı da Neo Klasik büyüme modeline alternatif olarak İçsel Büyüme modeli ortaya çıkarılmıştır. Bu modelde teknoloji içselleştirilmiştir ve Neo Klasik modelin varsayımları değiştirilerek yeni bir katkı ortaya çıkarılmıştır.

Bu modelde büyümenin ekonomik temellerinin içsel olacağından bahsedilmekte ve ekonomilerin gelir düzeylerinin kendiliğinden birbirlerine yakınlaşacağı tezi ortadan kalkmaktadır. Bu büyüme modelinde teknoloji içselleşmekte ve kamu politikalarının büyümeyi etkileyen mekanizmaları ön plana çıkarılmaktadır.

1.2.3.1. Paul M. Romer İçsel Büyüme Modeli

İçsel büyüme modelinin temeli büyük ölçüde Romer ve Lucas'ın çalışmalarına dayanmaktadır. Romer'in 1986'da yaptığı çalışma Ar-Ge'ye dayalı içsel büyüme modellerinin temelini oluşturmaktadır. Bu tür büyüme modellerinde ekonomiler nihai çıktı sektörü, ara malları sektörü ve Ar-Ge sektörü olarak üç sektörden oluşmaktadır. Ar-Ge sektörü beşeri sermaye kullanmaktadır. Ara malları sektörü yeni fikir ve yöntemlerin patentini almak ve ürün üretiminde monopol hakları elde etmektir. Bu yolla elde edilen ara malların nihai çıktı sektörüne satılması da son basamaktır. Dolayısıyla Ar-Ge sektörü sürdürülebilir büyümenin anahtar kavramıdır (Bahtiyar, 2017, s. 46).

Romer modelinin temelinde Ar-Ge faaliyetleri, bu sektörde kullanılan beşeri sermaye ve bu sektörde üretilen yeni fikirler ve yöntemler içeren Romer modeli, teknolojik gelişmeyi kar elde etmeyi düşünen araştırmacıların yeni fikir arayışlarını modele ekleyerek içselleştirmektedir. Diğer bir ifadeyle teknolojinin içselleşmesi, bireylerin yeni bilgi üretimine yönelik yapılan bilinçli faaliyetlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Bahtiyar, 2017, s. 48).

Romer'e göre büyüme, yatırımcıların karlarını en yüksek düzeye ulaştırmak için oluşturdukları teknolojik ilerlemelerden kaynaklanmaktadır (Romer, 1990, s. 71). Firmalar açısından da pazar paylarını artırıp ve kârlarının da artmasını sağlayan teknolojik ilerlemelerin büyümeyi hızlandırdığı gözlemlenmiştir.

Büyümenin temel gücü olarak Ar-Ge sektöründe oluşan teknolojik ilerlemeleri görür ve teknolojiyi içselleştiren Arrow'a çalışmaları dayanmaktadır.

1.2.3.2. Arrow İçsel Büyüme Modeli

Arrow üretimdeki artışların yaparak öğrenme (learning by doing) ve bilgi yoluyla sağlanacak olan katkının firma kazanımlarından daha çok olduğu görüşünü desteklemektedir. Sermaye olarak sadece fiziksel sermaye ile sınırlı kalmamıştır. Büyümenin diğer kaynağı olarak bilgi ve beşeri sermayeyi de göstermektedir (Becsi & Wang, 1997, s. 51).

Arrow'un emeğin deneyimlerinin bir sonucu olarak ortaya koyduğu öğrenme ile birlikte, üreticilerin maliyetleri azalmakta ve ürünler ve üretim yöntemleri gelişmekte bundan dolayı da ekonominin toplam üretiminde artış meydana gelmektedir. Arrow'un geliştirdiği modelde toplumsal bilgi düzeyini artıran yaparak öğrenme ekonomide yer alan firmalar için dışsaldır ve bilgi birikimi yeni üretilen malların içerisinde üretilmektedir. Rekabetçi olmayan teknoloji brüt yatırımlar ile ölçülmektedir. Teknolojinin rekabetçi olmaması bireylerin yaptığı elde ettiği buluşların bütün ekonomiye hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmaktadır. Y yaparak öğrenme ve bu yöntemle ortaya çıkan dışsallıkların neden olduğu ölçeğe göre artan getirilerle meydana gelecek bir büyüme sürecinin uzun zamana yayıldığını belirtmekte ve bu deneyime daha önce geçen ekonomilerin uzun dönem büyüme konusunda avantajlı olduğu ortaya çıkmaktadır (Bahtiyar, 2017, s. 43).

Romer, Arrow'un yaparak öğrenme kavramıyla oluşturduğu modeli temel alarak 1986 yılında bir model ortaya koymuştur ve üretim sürecinde yan ürün olarak meydana gelen teknik bilginin üretimde bedava olarak yeniden kullanılması sebebiyle üretimin daha düşük maliyetle daha yüksek kalitede yapıldığını varsaymaktadır. Romer, neoklasik modelin azalan getiriler yaklaşımına karşı çıkmaktadır ve teknolojik bilgiyi de kendisiyle birlikte artıran bilgiye yapılan yatırımların dışsal olması sebebiyle herhangi bir firmanın ürettiği yeni bilginin diğer bir firmayı da olumlu şekilde etkileyeceğini ve bu şekilde oluşan yayılmanın bütün ekonomiye etkisi altına aldığını belirtmektedir (Bahtiyar, 2017, s. 44).

1.2.3.3. Robert Barro İçsel Büyüme Modeli

Diğer bir temsilci olan Robert Barro ise kamu harcamalarının büyüme sürecini hızlandıran bir faktör olduğunu savunmaktadır. Barro'ya göre özel sektör ekonominin genelinde kaynakların üretkenliğini artıracak kamu mallarını üretmede yetersiz kalmaktadır. Ancak kamu politikalarıyla Ar-Ge faaliyetlerinin teşvik edilmesi, sağlık, eğitim, teknoloji transferi, mülkiyet haklarının korunması, iletişim ağlarının güçlendirilmesi, işlem maliyetlerinin düşürülmesi gibi doğrudan sağlanan kamu hizmetleri sosyal anlamda uygun seviyeye erişmektedir. Kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemesi kar amacı gütmeyen ve hane halkının fayda fonksiyonunu en üst seviyeye çıkaran politikalarla meydana gelmektedir. Bu politikalar ekonomik büyümede ve ekonomik refah seviyesinde olumlu etkiler oluşturmaktadır. Kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği durum ise genel olarak vergilendirmeden kaynaklanan tasarruflardaki azalma ile ifade edilmektedir (Özel, 2012, s. 69).

Barro'nun kamu politikası modelinde sermaye, beşeri ve beşeri olmayan sermaye ile birlikte ele alındığından sermayenin sabit getirisi varsayımı kabul edilmektedir. Modelde basitlik sağlama açısından hükümetin gelirinin gelir vergisi, tek giderinin ise kamu malı arzı olduğu ve bütçenin denk olduğu kabul edilmektedir.

1.2.3.4. Lucas İçsel Büyüme Modeli

Başka bir katkı sağlayan iktisatçı da Lucas'tır. Lucas'ın geliştirdiği içsel büyüme modelinde ekonomik büyüme performansının artışında beşeri sermayenin önemi vurgulanmıştır. Bunun sebebi tek tür sermayenin olmadığı yönündeki inanca dayanmaktadır. Bu modelde fiziksel sermayenin yanında beşeri sermayenin de önemli bir sermaye türü olduğu kabul edilmektedir. Lucasa'a göre beşeri sermaye teknolojik gelişmelerle beraber büyümenin asıl kaynağını oluşturmaktadır. Bu yönden bakıldığında Lucas, Solow'un modeline beşeri sermaye faktörünü ekleyerek katkıda bulunduğu söylenebilir. Ancak Solow'un modelini de eleştirmektedir. Bunun nedeni ise ekonomik büyümenin açıklanmasında teknolojik gelişmeler dışındaki diğer faktörlerin göz ardı edilmesidir (Çinko, 2006, s. 143).

Lucas'ın ortaya çıkardığı modelde beşeri sermaye kavramı ile anlatılmak istenen şey çalışanların yeteneklerindeki iyileştirmelerdir. Lucas'a göre çalışanların yeteneklerindeki iyileştirmeler ile üretim artışı arasında doğrusal bir ilişki vardır. Bundan dolayı büyümenin en temel kaynağı çalışanların yeteneklerindeki iyileştirmelerdir. Lucas'a göre beşeri sermayenin oluşturduğu dışsal faydalar sebebiyle beşeri sermayenin fazla olduğu ortamlarda farklı yetenek düzeyindeki insanlar daha verimli olmakta ve daha çok kazanmaktadır. Asırlardır süren göçün sebebi de budur. Beyin göçünün yaşanması geri kalmış ülkelerin ilerlemesini engellemekte ve zengin ülkelerin ise durgun duruma girmelerini engellemektedir (Çinko, 2006, s. 144).

1.2.3.5. Sergio Rebelo İçsel Büyüme Modeli

Başka bir içsel büyüme modeli de Sergio Rebelo ve Paul M. Romer'in geliştirdiği AK tipi içsel büyüme modelidir. Romer kaleme aldığı makalede her sermayenin azalan verimler yasasının geçerli olmayabileceğini belirtmiş ve üretim fonksiyonuna teknolojik değişmeyi de dahil etmenin gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Bunun sebebi olarak da ampirik olarak azalan verimler yasasının geçerli olmadığını, uzun vadede pek çok ülkenin büyümesinin durağan durum dengesine ulaşmak yerine sürekli olarak büyümesini göstermesidir. Bunun nedeninin ise teknolojik değişimler olduğunu ifade etmiştir. Teknolojik gelişmelerin azalan verimler yerine artan getirilere neden olduğunu belirterek bunun uzun dönemli büyümeyi sağladığını ifade etmiştir (Aşık, 2007, s. 23).

Sergio Rebelo da uzun dönemli büyümenin sebebinin teknolojik gelişme olduğunu vurgulamıştır. Fakat Rebelo, Romer'in aksine teknolojinin ölçeğe göre sabit getiri özelliğine sahip olduğunu ifade etmektedir. Teknolojinin ölçeğe göre artan getiri ve dışsallık özelliği olmadan da içsel büyüme ve uzun vadede büyümenin geçerli olabileceğini ve bunun gerçekleşmesinin de kamu politikalarına bağlı olduğunu ifade etmiştir (Aşık, 2007, s. 23-24).

AK tipi büyüme modelinde sermaye, Solow modeline göre daha geniş ele alınmaktadır. Solow modelinde sermaye ekonomideki fabrikalar ve teçhizatlar olarak tanımlanır ve sermayenin ölçeğe göre azalan getiri varsayımı kabul edilmektedir. İçsel büyüme modelinde ise sermayenin içine bilgi de dahil edilmiştir ve uzun dönemli büyüme varsayımı geçerli olmaktadır (Aşık, 2007, s.

26). İçsel büyüme teorisi, Neoklasik büyüme teorisinin aksine teknolojik gelişmenin ekonominin içinde oluştuğunu bunun neticesinde de ekonomik kararlardan etkilendiğini ifade etmektedir. İçsel büyüme teorisi ayrıca Neoklasik büyüme teorisinin yakınsama tezini kabul etmemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin yeterli seviyede ekonomik performans elde edememesi durumunda gelişmiş ülkelerle aralarındaki gelir farkının zamanla artabileceğini vurgulamıştır. Bununla birlikte optimal büyüme oranına ulaşabilmek için ekonomide devlet müdahalelerinin olabileceği savunulmaktadır (Özel, 2012, s. 70).

1.2.4. Ragnar Nurkse Kapalı Çember Kuramı

Kapalı çember kuramında yoksulluk kendini sürekli olarak tekrar eden ancak her seferinde başlangıç noktasına dönen hareketlerin sonucu olarak ifade edilir. Az gelişmişliği açıklamak için pek çok kapalı çember kuramı bulunmaktadır. Bu kuramlar içerisinde en çok tercih edileni R. Nurkse'nin kapalı çember kuramıdır. Nurkse'ye göre ekonominin geri kalması düşük gelir, düşük tasarruflar ve düşük yatırımlara bağlıdır. Bundan dolayı ülke kısır döngü içinde bir denge oluşturmaktadır ve ülke yoksul olduğu için yoksuldur (Solmaz, 2008, s.5). Nurkse'ye göre yatırımlar aynı dönem içerisinde ve farklı sektörlerde yapılmalıdır. Bunun sonucunda piyasada genişleme olacağından dolayı kısır döngüden kurtulmak mümkün olacaktır.

Yoksulluğun kısır döngüsü teorisi tasarrufu gelirin, geliri de yatırımın fonksiyonu olarak ele almaktadır. Böyle bir varsayım doğru kabul edilirse yabancı sermaye, dış borçlar ve dış yardımlar bu döngüyü kırmak için gerekli olmaktadır. Bu dış kaynaklar tasarruf ve talep eksikliğini ortadan kaldırarak yatırım ve gelir artışına olumlu katkıda bulunacaktır (Solmaz, 2008, s. 6).

1.3. Ekonomik Büyümeyi Etkileyen Faktörler

Ekonomik büyümenin dinamikleri hakkında çok çeşitli düşünceler ve görüşler mevcuttur. Nurkse'e göre bu faktörler doğal kaynak, sermaye, teknoloji ve bilimsel bilgilerdir. Frank ve Bemanke ise büyümeyi etkileyen faktörleri iki farklı tipe ayırmıştır. İşgücü, sermaye ve doğal kaynakları birinci tip, ülkenin altyapı imkanları, eğitim seviyesi, teknoloji seviyesi, girişimcilerin sayısı ve çalışma ortamındaki koşulları ikinci tip faktör olarak kabul etmişlerdir. Fischer,

Begg ve Dornbusch göre de üretim fonksiyonunu işgücü, hammadde, sermaye, teknoloji ve toprak oluşturmaktadır. Buradan hareketle büyümenin kaynakları genellikle iki faktör göz önüne alınarak sınıflandırılmaktadır. Bu faktörlerden birincisi ekonomik ikincisi ise ekonomik olmayan faktörlerden oluşmaktadır. Teknoloji, sermaye ve doğal kaynak ana ekonomik faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sermaye de fiziksel ve beşerî sermaye olarak ikiye ayrılmaktadır. Fiziksel sermaye binalar, makine, teçhizat, tesis olarak kabul edilmektedir. Beşerî sermaye de insan sermayesi yani işgücü anlamına gelmektedir.

1.3.1. Ekonomik Faktörler

Yukarıda bahsedilen ekonomik faktörlerden birkaçını daha yakından incelemek gerekmektedir. Bu faktörler;

1.3.1.1. Teknoloji

Teknolojik gelişme pek çok iktisatçının da görüşüyle ekonomik büyümede en önemli kaynak olarak gösterilmiştir. Gelişmiş ülkelere baktığımızda sahip oldukları ileri teknoloji sayesinde ekonomik büyümelerine çok fazla katkıda bulunmuştur. Dünya bankası araştırmalarına göre teknolojik ilerleme gelir artışını teşvik etmektedir ve yoksulluğu azaltmada önemli bir rol oynamaktadır (World Bank Report, 2008, s. 1).

1.3.1.2. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar yeraltında ya da yerüstünde bulunur ve bu kaynakları kullanmak büyümeyi etkilemektedir. Doğal kaynakları çıkarıp işlemek ülke ekonomilerine olumlu katkılar sağlamaktadır. Ancak geri kalmış ülkeler yeterli teknoloji ve bilgiye sahip olamadıklarından dolayı ülkelerinde bulunan kaynakları kullanamamaktadır ve bu sebeple de büyümelerine katkı sağlayamamaktadır. Ancak gelişmiş ülkeler ise bu kaynakları çok etkin ve verimli biçimde kullanarak büyümelerine pozitif katkı sağlamaktadır.

1.3.1.3. Fiziki Sermaye

Fiziki sermaye doğada kendiliğinden bulunmaz ancak insanlar tarafından üretilen üretim araçlarıdır. Bunları makineler, teçhizatlar, binalar ve tesisler olarak sıralayabiliriz. Bu tür sermayelerin doğal kaynaklardan farkı insanların

daha sonra tekrar üretebilme imkânına sahip olmasıdır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere bakıldığında altyapı yatırımlarının büyümeye büyük katkıda bulunduğu görülmektedir.

1.3.1.4. Beşeri (İnsan) Sermaye

Beşeri sermaye ülkedeki toplam nüfusu ifade etmez. Çünkü ülke nüfusunun hepsi işgücü olamaz. Beşeri sermaye bir ülkedeki işgücünün, bireylerin bilgi ve becerisi ile eğitim, sağlık ve toplumdaki ilişkilerin iyileştirilmesine denir (Taban & Kara, 2006, s. 163). Ekonomik büyümede fiziksel sermayeden çok beşeri sermaye daha önemlidir. Beşeri sermaye ekstansif büyüme içinde yer alır ve işgücü miktarının ve kalitesinin artması verimliliği de artırır. Bu da üretime pozitif bir etki sağlar. Bununla beraber bir şirketin çalışanlarına yaptığı yatırım ne kadar çok olursa (eğitim) kârı ve verimi o kadar çok olmaktadır (Seyidoğlu, 2002, s. 59).

1.3.2. Ekonomik Olmayan Faktörler

Bir ülkenin ekonomik büyüme sürecini etkileyen iki önemli faktör olan ekonomik ve ekonomik olmayan faktörler önemli rol oynamaktadır. Son zamanlarda ekonomistler tarafından yapılan çalışmalarda ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler bu bölümde ekonomik olmayan faktörler olarak tanımlanacaktır. Örneğin kültürel, sosyal, psikolojik ve politik etkenler de ekonomik faktörler gibi ekonomik büyüme ve kalkınmayı etkileyebilmektedir.

Ekonomik olmayan faktörler şunlardır;

1.3.2.1. Siyasi Faktörler

Siyasi faktörler büyüme üzerinde ekonomik olmayan faktör olarak tanımlanmaktadır. 2. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından bile zayıf ülkeler güçlü ülkelere bağlı kalmaya devam etmiştir. Bu bağıllık farklı şekilde de devam etmiştir. Ülkelerin büyüme gösterememesinin ve geri kalmasının önünde iki unsur etkilidir. İlk unsur gelişmiş ülkeler ve bunların söz sahibi oldukları uluslararası kuruluşların diğer ülkeleri kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde ekonomik ve politik alanda kontrol altında tutmak istemeleridir. İkinci unsur ise siyasi bağıllıkları nedeniyle bu ülkelerde istikrarsızlık oluşmuştur ve gelişmiş ülkelere

doğru sermaye kaçışlarına neden olmuştur. Bu sebeple siyasi faktörler az gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümeyi etkilemektedir.

1.3.2.2. Sosyal ve Kültürel Faktörler

İletişim ve ulaşım alanında yaşanan teknolojik gelişmeler hızla dünyada etkisini göstermektedir. Böylece gelişmiş ülkelerin sosyal ve kültürel değerleri de az gelişmiş ülkelerde görülmeye başlanmıştır. Tıpkı siyasi olarak bağlı olmaları gibi gelişmiş ülkelerin sosyo kültürel değerleri de az gelişmiş ülkeler için uygun değildir. Özellikle ithal edilen lüks mallar kitlesel tüketimi artırmıştır. Bu da yanlış talebe yol açmaktadır. Böylelikle ulusal sermaye israfına ve geri kalmışlığa sebep olabilmektedir.

2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Doğrudan yabancı yatırım herhangi bir ekonomide faaliyet gösteren işletmelerin dışında, başka bir ekonomide bulunan ve oraya ait olan doğrudan yatırım kuruluşu tarafından yapılan kalıcı bir faiz yatırımı olarak kabul edilebilir (Mayar, 2020, s. 15). Bu faiz yatırımı da yatırımcı ile yatırım kuruluşu arasındaki uzun vadeli bir ilişkiyi gösterir.

Doğrudan yabancı yatırımlar bazı yönüyle diğer yatırım türlerinden ayrılır. Buradaki asıl fark kalıcı bir çıkar sağlıyor olmasıdır. Bu da ülkelerin ekonomik olarak gelişme sağlamasına katkıda bulunmaktadır ve bu yatırımlar kişilerin ya da kuruluşların kaynaklarını başka ülkelere taşımasını ifade etmektedir (Şaşmaz & Yayla, 2018, s. 256). Ülkelerin ekonomik olarak büyümesinde en önemli faktörlerin başında ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlar gösterilebilir. Büyüme sürecinde dışarıya açılan pazarlar yabancı sermaye ve teknoloji transfer etmiş olurlar. Yabancı yatırımcılar üretim güçleri ile bu pazarlara girerek bulundukları ülkenin ihracatını artırır ve yeni iş alanlarının ortaya çıkmasını sağlar. Ayrıca söz konusu iş alanlarının uzman işgücüne kavuşmasını ve verimlilik artışını da sağlamaktadır. Bir diğer önemli katkısı ise ülkenin elde ettiği vergi gelirleri üzerinde gerçekleşmektedir (Mahmoodi, 2016, s. 939).

Doğrudan yabancı yatırımlar genelde çok uluslu şirketler aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Bunun nedeni olarak da bu yatırımların diğer ülkelerde daha yüksek kâr sağlıyor olmasıdır. Bu şekilde yatırım yapan şirketler genel olarak iki şekilde yatırımlarını yapmaktadırlar. Öncelikle pazar odaklı yatırımcılara bakıldığında önemli olan nüfus miktarıdır. Yatırım kararlarında da en önemli kriter pazar büyüklüğü olmaktadır. Diğer yatırımcı türü ise maliyet odaklı yatırımcılardır. Bu yatırımcılar için en önemli şey ise ucuz işgücüdür. Yatırımcı türlerinin ortak noktası siyasi istikrar ve bulundukları ülkenin yerleşikleri arasındaki iletişimleridir. Eğer o ülkede siyasi istikrar yoksa yatırım için önemli bir sorun teşkil etmektedir (Arık, Akay & Zambak, 2013, s. 98-99).

Doğrudan yabancı yatırımların uzun vadeli olması ve ekonomilere katkılarının daha fazla olması yatırım türleri arasında daha çok tercih edilmesini sağlamaktadır. Bunda makine ve teçhizatın yanı sıra bilgi, teknoloji ve uzman işgücünün de ülkeye gelmesi etkilidir (Gülmez, 2015, s. 140). Doğrudan yabancı yatırımlar özel sektörün gerçekleştirdiği istikrarlı ve uzun vadeli bir dış yatırımdır. Bu yatırımların az gelişmiş ülkelerde daha az gerçekleştiği görülmektedir. Bunun nedeni olarak siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar ön plana çıkmaktadır (Nations, 2014, s. 11).

Doğrudan yabancı yatırımların olumlu yönlerinin olduğu kadar olumsuz yönleri de olmaktadır. En önemlisi de yatırımların geldiği ülkede dış ticaret dengesi negatif ise firmaların kâr transferleri sermaye çıkışına neden olacağından dolayı dış açıkların daha da çok artmasına neden olmaktadır. Bunun yanında geldikleri ülkede büyük bir pazar payı hedefledikleri için zaman içinde tekeldi konuma gelebilirler ve bunu kötü amaçlar için kullanabilirler. Yani yerli üreticiyi pazar dışına sürükleyebilmektedirler. Üretimde kullandıkları hammadde ve ara malları o ülkeden temin etmek yerine ithal etmek isterlerse bu da dış açığı artırmaya neden olabilmektedir.

Tablo 2.1: Dünya’da 1980-2020 Yılları Arasında Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri (Milyar \$)

Yıl	Dünya	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte olan Ülkeler
1980	54395,6	47000,1	7395,5
1981	69580,5	45746,6	23833,9
1982	58222,5	31750,1	26472,3
1983	50392,7	32709,8	17682,9
1984	56172,2	39186,2	16986,0
1985	55851,0	41763,1	14087,9
1986	86692,6	70864,7	15827,9
1987	136856,3	115103,2	21753,1
1988	164170,6	133606,4	30564,2
1989	196897,3	166519,2	30378,1
1990	204887,7	170251,8	34635,9
1991	153959,1	114667,8	39291,3
1992	164559,3	111029,6	53529,7
1993	222140,5	145041,2	77099,3
1994	255831,1	152520,6	103310,6
1995	345097,8	225874,9	119222,8
1996	392839,2	243691,4	149147,8
1997	480675,4	292242,0	188433,4

1998	681630,9	503585,6	178045,4
1999	1078272,4	859585,1	218687,3
2000	1356645,0	1122466,2	234178,8
2001	773137,2	553621,4	219515,8
2002	590315,2	419441,1	170874,1
2003	549625,2	348522,5	201102,7
2004	698437,7	427139,2	271298,4
2005	953166,0	616817,3	336348,7
2006	1415966,9	1003715,8	412251,1
2007	1906728,5	1373549,8	533178,7
2008	1489143,7	890724,0	598419,7
2009	1239093,0	757850,1	481242,9
2010	1393729,2	751814,5	641914,7
2011	1612890,1	923262,1	689628,0
2012	1491330,5	802441,2	688889,3
2013	1453506,3	779020,6	674485,7
2014	1402116,6	703520,9	698595,7
2015	2032298,0	1286049,0	746248,9
2016	2065237,9	1391487,8	673750,2
2017	1647311,9	930967,8	716344,1
2018	1436732,4	734535,6	702196,7
2019	1530227,6	795837,9	734389,7
2020	998891,4	328539,7	670351,7

Kaynak: UNCTAD. 6 Kasım 2021 tarihinde sağlanan verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.1'e bakıldığında 1980 yılında toplam doğrudan yabancı yatırımın (DYY) yaklaşık %13,5'ini alan gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) payı 1994 yılında %40,3'e kadar yükselmiş ancak bu tarihten sonra inişli çıkışlı seyir göstermiştir. 2020 yılına bakıldığında ise %67 ile tüm zamanlardaki en fazla DYY'yi almıştır. Gelişmiş ülkelere bakıldığında 1980 yılında %86 oranında DYY almıştır ancak bu tarihten sonra sürekli inişli çıkışlı bir seyir göstermiştir. 2020 yılına bakıldığında da %32 ile en düşük DYY oranına sahip olmaktadır.

2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler

Bu faktörlerin neler olduğuna aşağıda kısaca değinilmektedir.

Tablo 2.2: Doğrudan Yabancı Yatırımı Etkileyen Faktörler

Faktör Grupları	Politik Faktörler	Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler	Ekonomik Faktörler		
Ev Sahibi Ülkelerdeki Belirleyiciler	-Yabancı yatırımlara ilişkin uluslararası anlaşmalar -Vergi politikaları -Ticaret politikası, ticaret politikası ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tutarlılığı -Özelleştirme politikası -Piyasaların yapısı ve işleyişine ilişkin politikalar -Yabancı iştiraklerin standartları	-Maliyetler -Yatırım sonrası sunulan hizmetler -Yaşam kalitesi ve sosyal faktörler	Pazara Yönelme -Pazar büyüklüğü ve kişi başına milli gelir -Piyasanın büyümesi -Bölgesel ve global piyasalara giriş imkanları -Tüketici tercihleri -Piyasaların yapısı	Kaynağa Yönelme -Hammaddeler -Düşük ücretli vasıfsız işgücü -Vasıflı işgücü -Fiziki altyapı -AR-GE -Teknolojik, yenilikçi ve diğer yaratılmış varlıklar	Etkinliğe Yönelme -Kaynakların, varlıkların maliyeti ve işgücünün verimliliği -Diğer girdilerin maliyeti -Bölgesel entegrasyon anlaşmasına üyelik ve ölçek ekonomileri

Kaynak: Zambak, Akay ve Şebnem Arık (2013); “Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörler: Yükselen Piyasalar Örneği”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir, s.101.

Tablodaki önemli görülen bilgilere değinilecektir.

2.1.1. Döviz Kuru

Doğrudan yabancı sermayeyi etkileyen faktörler arasında döviz kuru önemli bir etkiye sahiptir. Nominal ya da reel döviz kurlarındaki gerçek değişimlere bağlı olarak konuyla ilgili yapılan ampirik araştırmalar, genelde ev sahibi olan ülkenin parasında oluşan değer kaybının ülkeye DYY girişlerinde artışa neden olduğunu ortaya koymaktadır (Caves, 1996, s. 42). Döviz kurlarının DYY’ ye olan etkilerini belirlerken firmaların hangi oranda ürün ithal ve ihraç ettiği de önemli hale gelmektedir. Döviz kurlarının önemi sadece sermaye ve kar transferi aşamasında ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında ihracat için oluşan DYY, ürünlerin satışında ve pazarlanma aşamasında döviz kurlarının önemini artırmaktadır.

2.1.2. Piyasa Özellikleri

Yerel pazarın büyüklüğü de DYY açısından önemli bir etkiye sahiptir. Pazarın büyüklüğü ve genişliği yatırımlar açısından çekici gelmektedir. Bunun nedeni de geniş bir pazarın ölçek ekonomilerine sağladığı imkanlarla üretimde etkinliğin sağlanmasıdır. Pazarın büyük olması gerekli olan teknolojiye, organizasyona, pazarlamaya ve uzmanlığa da sahip olması anlamına gelmektedir. Pazarın bu şekilde olması ayrıca finansal ve beşeri kaynaklara da kolay biçimde ulaşılmasını sağlamaktadır. Piyasaların bu özellikleriyle beraber, piyasalar belli bir düzeye ulaştığında o ülkeye yönelik DYY akışı başlamaktadır ve piyasa hacmi arttıkça da yatırımlar artmaktadır (Çiftçi & Yıldız, 2015, s. 74).

2.1.3. Vergi, Kota ve Tarifeler

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) açısından önemli bir etki de vergi oranlarıdır. Vergi oranlarının düşük olması doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde büyük bir etki yaratmaktadır. Bu şekilde teşvikler artırılırsa yatırımların artma olasılığı da yükselmektedir. Aynı şekilde kota ve tarifelerde de indirim yapılırsa yabancı yatırımcıları teşvik etmede önemli bir rol oynamaktadır. Yatırım yapılırken ithalatçı ülkelerin yabancı firmalara karşı koyduğu tarife ve kotalar ihracatçı firmaların piyasadan çekilmesine sebep olabilmektedir. Bu şekilde oluşan olumsuz etkilere karşı korunmanın en etkili yolu ise adı geçen piyasada direkt üretime geçmek olabilmektedir.

2.1.4. Dışa Açıklık

Doğrudan yabancı yatırımları (DYY) etkileyen diğer bir etkende dışa açıklıktır. Doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen açıklık etkisi yatırımların tipine göre farklılık göstermektedir. Genel bir görüş olarak açık ekonomiler daha fazla yatırımcı çekmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlara getirilen bazı kısıtlamalar pozitif etki yaratabilmektedir. Yani, yerel piyasalarda işlem yapmayı amaçlayan firmalar söz konusu ülkeye kısıtlamalardan dolayı kendi ürettiklerini ithal edemiyorsa, o ülkede şube açmaya karar verebilmektedir. Bunun yanında ihracata dönük hizmet veren firmalar daha açık ekonomilerde yatırımı tercih etmektedir (Çiftçi & Yıldız, 2015, s. 74).

2.1.5. Politik Etkenler

Doğrudan yabancı yatırımları (DYY) etkileyen diğer faktör de politik etkenlerdir. Buradan anlaşılması gereken şey yatırımları etkileyen politik istikrar ya da istikrarsızlıktır. Bu nedenle askeri müdahaleler, millileştirmeler, grev ve savaşlar politik bir faktör olarak değerlendirilebilir (Özağ, 1994, s. 67). Politik istikrar yatırımlarda önemli bir yoldur. Bu nedenle firmalar belirsizlik içeren ülkelerde yatırım yapmayı riskli bulmaktadırlar. İstikrar olan bir yerde ise firmalar uzun dönemli yatırımlarını gerçekleştirmede herhangi bir risk görmemektedirler. Bunun yanında yatırımcılar ülkelerin orta ve uzun vadedeki politik istikrarı hakkında beklentileri de dikkate almaktadırlar. Yatırım yapacakları ülkenin hükümeti, sendikaları ve özel sektörlerin de tutumu dikkate alınabilir. Buna karşın bazı ülkeler doğrudan yabancı yatırımlara (DYY) kolaylıklar sağlarken bazıları da bürokratik engeller çıkarmaktadır. Sendikalar aracılığıyla yerel firmaları korumak için grevler başlatıldığında yabancı yatırımlar engellenmek istenir ve istikrar ortamından uzaklaşmaktadır. Bu yöntemlerle politik istikrarsızlık oluşturulmakta ve doğrudan yabancı yatırımlar engellenmeye çalışılmaktadır (Bal & Akça, 2016, s. 96).

2.1.6. Hammadde Arayışı

Yabancı yatırımların yapılmasında diğer önemli bir etken de hammadde bulabilme kolaylığıdır. Hammaddelerin işlenmesine yönelik yapılan yatırımların hammadde kaynağının bulunduğu yerlere yapılmasını gerektirmektedir. Yabancı sermayeli firmalar ileri teknolojiye, sermayeye, yönetim bilgisine sahip olduğu için hammaddeye olan ihtiyacını yerel firmalara göre daha kolay karşılayabilmektedir.

2.1.7. Üretimde Etkinlik Arayışı

Ölçek ekonomileri ile etkinliklerini artırmak isteyen firmaların yaptıkları yatırımları kapsamaktadır. Burada önemli olan hedeflenen çıktının firmanın karında artışın sağlanmasını gerçekleştirmektir. Üretimde etkinlik ilk olarak gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Bu biçimde etkinliğini artırmak isteyen şirketlerin diğer bir amacı da kullandığı kaynakları rakiplerine kaptırmayı önlemek istemesi şeklinde görülmektedir.

2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülke Ekonomisine Etkileri

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ev sahibi ülkelere yani yatırım yapılan ülkelerin ekonomisine makro ve mikro düzeyde etkiler meydana getirmektedir. Bu etkiler bazen olumlu bazen ise olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların sağladığı katkı alternatif maliyetinden ekonomik anlamda büyük ise ev sahibi ülkeye olumlu etkide bulunacaktır. Bu etkilerin yanı sıra doğrudan yabancı yatırımların ekonomilere zarar vereceği görüşü de yaygındır. Lall ve Streeten'e göre ülkeye gelmesi gereken yatırımların tekrardan kendi ülkesine dönmesi de söz konusu olabilmektedir (Yılmaz, 2008, s. 23). Ayrıca ülkedeki yerel firmaların rekabet gücünü azaltarak yerel pazarın zarar görmesine de sebep olabilmektedir. Bunun yanında aykırı transfer fiyatlaması ile beklenen durumun tam tersinin gerçekleşmesine de neden olabilmektedir (Moosa, 2002, s. 74).

Doğrudan yabancı yatırım gerçekleşince yatırımcı ile ev sahibi ülke arasında uzun vadeli bir işbirliği meydana gelmektedir. Bunun sonucunda yatırımlar ev sahibi ülkelere üretimde miktarın artmasına, istihdam artışına, teknolojik gelişmelere, bilgiye ve pazara açılmasına olumlu etkiler katmaktadır. Bundan dolayı doğrudan yabancı yatırımları ev sahibi ülkeler sıklıkla tercih etmektedir. Bunun sebebi de ev sahibi ülkelerin beklentilerinin büyük kısmının doğrudan yabancı yatırım (DYY) ile karşılanmasıdır.

Ülkeler uygun politik ve ekonomik kolaylıklar sağlayarak ve çeşitli teşviklerde ve indirimlerde bulunarak yabancı sermayeleri çekmeye çalışmaktadır (Kurtaran, 2007, s. 367).

2.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülke Ekonomisine Olumlu Etkileri

Özellikle günümüzde gelişmiş ya da az gelişmiş ülkeler yabancı sermayeyi ülkelerine çekebilmek için pek çok çaba göstermektedirler. Bunun nedeni de yabancı sermaye yatırımları ülkelerin kalkınmasında ve büyümesinde önemli bir etkiye sahiptir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomiye sermaye girişi, teknoloji, istihdam, uzman işgücü gibi katkılarda bulunmaktadır. Bu yatırımlar

yapılırken pek çok faktör etkili olabilmektedir. Bu bölümde doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülke ekonomilerine olumlu katkıları incelenmektedir.

2.2.1.1. Sermaye Birikimi Üzerine Olumlu Etkileri

Yatırımların ev sahibi ülkelere sağladığı en önemli ve en etkili katkının başında sermayeye kattığı olumlu etkiler gelmektedir. Az gelişmiş ya da gelişmemiş ülkelerin tipik bir özelliği sermayelerinin diğer üretim faktörlerine göre daha kısıtlı olması sebebiyle, yabancı yatırımlardan sağlanan sermayenin ülkenin ekonomisi açısından çok önemli olmasıdır (Çütçü & Kan, 2018, s. 2).

GOÜ'ler beşeri sermaye ve fiziksel sermaye yetersizliğinden dolayı sahip oldukları sermayelerini etkin şekilde kullanamamaktadır. Bundan dolayı üretim kapasiteleri düşük seviyelerde kalmaktadır. Yabancı firmalar gerçekleştirdiği yatırımlar ile ev sahibi ülkelerin sermayelerini artırmaktadır ve ekonomi üzerinde olumlu etkiler sağlamaktadır (Gür, 2014, s. 42).

2.2.1.2. Milli Gelir Düzeyi Üzerinde Olumlu Etkileri

Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) bir diğer etkisi de milli gelir üzerinde ortaya çıkmaktadır. Yatırımlarla ev sahibi ülkede oluşacak olan sermaye derinliği yatırımlarda artışa ve bunun sonucunda da milli gelir düzeyinin artmasına neden olacaktır. Yatırımlarla sağlanan katma değer büyüklüğü milli gelirden olumlu bir etki yaratacaktır ve büyümeyi de olumlu yönde etkileyecektir. Kaynakların etkin kullanımı da milli gelirden artışa sebep olacak ve yatırımlarda ve tasarruflarda da artış sağlayacaktır. Bu şekilde devam eden olumlu etkiler ülkenin diğer ekonomik bölümlerine de yansıtılacak ve refah üzerinde olumlu etkiler meydana getirecektir (Efeoğlu & Pehlivan, 2021, s. 290).

2.2.1.3. İstihdam Üzerine Olumlu Etkileri

Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) diğer olumlu etkisi de istihdam üzerinde ortaya çıkmaktadır. Yani ev sahibi olan ülkede işgücü verimliliğini artırmaktadır. Verimlilik artışı sayesinde ülkenin ekonomik büyüme düzeyi de yükselmektedir. Verimlilik artışının nedeni yabancı firmaların verdiği meslek eğitimlerini alan işçilerin ev sahibi ülkede ücret karşılığı çalıştırılması olarak görülebilmektedir (Şahin, 2016, s. 521).

Bununla beraber DYY'lerin yatırımcı ülkede de istihdama olumlu etkiler kattığını görebilmekteyiz. Yatırımcı ülkeler yurt dışında şube sayısını artırdığında istihdam edeceği işçilerin belli bir kısmını da ülkeden götürebilmektedir. Bunun sonucunda da yatırımcı ülkede istihdam artışı sağlanmış olabilmektedir.

2.2.1.4. Ücretler Üzerine Olumlu Etkileri

Çok uluslu şirketler (ÇUŞ) daha çok sermaye ve daha üretken şekilde yatırım yaptıkları için yerel firmalara göre kaliteli ve uzman işgücü istihdam etmektedirler. Sonucunda da daha yüksek ücret ödemektedirler. Bu durumla beraber DYY'ler işgücünün refahında olumlu etkiler ortaya çıkarabilmektedir (İzgi, 2019, s. 73). Bununla beraber yabancı firmaların gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımlarında istihdam ettikleri işçilerine diğer firmalarda çalışan işçilere göre daha iyi ücret verdiği de görülmektedir. Örneğin Venezuela, Meksika ve ABD üzerinde yapılan araştırmalarda yabancı ve yerli firmaların verdiği ücretler karşılaştırılmıştır. Bu çalışma sonucunda yabancı firmaların yerli firmalara göre %30 oranında daha yüksek ücret verdiği ortaya konulmuştur (OECD Conference, 2008, s. 12).

2.2.1.5. Ödemeler Dengesine Olumlu Etkisi

Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) bir diğer olumlu etkisi de ödemeler dengesi üzerinde ortaya çıkmaktadır. Yatırım yapan firmaların kuruluşundaki sermayesi bir döneme mahsus yatırım yapılan ülkenin ödemeler dengesine olumlu etkide bulunmaktadır. Yapılan yatırımlar sonucu gerçekleştirilen üretim ihracatın artmasına yardımcı olmaktadır. Bu sayede de ödemeler dengesine olumlu etki sağlamaktadır. Bunun gerçekleşmesi de belli bazı koşullara bağlıdır. Eğer iç pazar geniş ve ülke dışı kapalı ise DYY'ler yalnızca iç pazara dönük üretim yapacaktır ve ödemeler dengesine olumlu etkide bulunamayacaktır. Bunun aksine iç pazar çok canlı değil ve ülkede yabancı yatırımlar açısından çok cazip ise üretim dış pazarlara yönelik yapılır ve ihracat artışı sonucu ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunulur (Bal & Akça, 2016, s. 94).

2.2.1.6. Teknoloji Üzerine Olumlu Etkileri

Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) teknoloji üzerinde de ev sahibi ülke adına olumlu etkileri vardır. Bu etkilerin nedeni de çok uluslu şirketlerin Ar-

Ge çalışmalarının önemli bir bölümünü gerçekleştirmesidir. Bu etkilerin sonucunda da üretimlerinde ileri düzey teknolojiden faydalanmaktadırlar. Yabancı yatırım kanalıyla bu teknolojilere sahip ülkenin az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere yayılması, ev sahibi ülkelerin herhangi bir teknoloji maliyetine katılmadan bunlardan faydalanması anlamına gelmektedir (ifti, 2015, s. 174).

2.2.1.7. Büyüme zerine Olumlu Etkileri

Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) artması ile birlikte ekonomide canlılık ile beraber sürdürülebilir büyümenin ortaya çıkması beklenmektedir. Küreselleşme ile artan yabancı sermaye yatırımları, ülkelerin ihtiyaç duydukları yatırımları dış kaynak vasıtasıyla gerçekleştirmeyi sağlamaktadır ve ekonomik büyümeye de olumlu katkılar yapmaktadır. Ülkelerin düşük gelir düzeyleri ve yetersiz tasarrufları nedeniyle ihtiyaç duyulan büyüme ve kalkınma gerçekleşememektedir. Bundan dolayı DYY tasarruf yetersizliğinin çözümü ve sermaye birikimini artırarak, ülkelerin ekonomik anlamda büyümesini sağlayacak bir kaynak olarak ön plana çıkmaktadır (Acaravcı & Akyol, 2017, s. 18).

2.2.1.8. Üretim zerine Olumlu Etkisi

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) yeni işyerlerinin açılması ve altyapı hizmetlerine olumlu katkılarda bulunduğu için yerel yatırımlarda da artışa neden olabilmektedir. Buradan hareketle Doğrudan yabancı yatırımların ve yerel yatırımların kendi aralarında destekleyici ve tamamlayıcı bir ilişki içinde olduğunu görebilmekteyiz. Ülkedeki teknoloji ve bilgi seviyesi arttıça bu tüm ülkeye yayılacak ve yerel firmalar yabancı firmalarla rekabet için kaliteli ürünler üretmeye yönelecektir. Bu da uluslararası rekabetin artmasına neden olmaktadır (Dursun, 2021, s. 357).

2.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi lke Ekonomisine Olumsuz Etkileri

Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) ev sahibi ülke ekonomisine yarattığı olumsuz etkiler 3 başlık altında toplanabilir. Bunlar; rekabet, demeler bilançosu ve teknoloji üzerine olumsuz etki olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.2.1. Ödemeler Bilançosu Üzerine Olumsuz Etki

Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) getirdiği fiziki sermaye uzun zamanda tekrar yabancı yatırımı yapan ana ülke ekonomisine kar transferi olarak dönebilmektedir. Bu transfer ev sahibi ülke ekonomisinde ödemeler bilançosunda negatif etkiler yaratacak ve olumsuz sonuçlar meydana getirecektir. Bunun yanında yatırım yapan firma ev sahibi ülkeden çekildiğinde sermayesini de geri çekeceğinden dolayı bir dönem için ödemeler bilançosu dengesinde olumsuz etkiye neden olabilmektedir (Dursun, 2021, s. 359).

Diğer bir etkide az gelişmiş ekonomilerin ihracatta dışa bağımlılığının yüksek olması sebebiyle ve DYY'lerin iç talebi karşılamaya yönelik üretim yapmasından dolayı ödemeler bilançosunun olumsuz etkilenmesi söz konusu olmaktadır. Yani yurt dışından ithal edilen ara malı ve hammadde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

2.2.2.2. Rekabet Üzerine Olumsuz Etki

Yatırım yapılan ev sahibi ülkede rekabete dair kanun düzenlemeleri yeterli değilse, yabancı firmalar yerel firmalarla rekabette öne geçebilir ve olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Güçlü sermaye yapısına sahip olan bir yabancı firma bulunduğu piyasa ve sektörde tek el bir güç haline gelebilmektedir. Bunu önleyecek yasal düzenleme yoksa bu sonuç kaçınılmaz olabilmektedir.

Bunun yanında yabancı firmalar farklı sebepler ile tekelleşmeye gidebilir. Ev sahibi ülkenin sağladığı avantajları ve teşvikleri kullanarak da tek el olma yolunda ilerleyebilmektedir. Kanundaki boşluklardan yararlanan bir firma da genel olarak yerel firmalarla ortaklık kurabilmektedir. Bunun sonucunda da ortağı olduğu firmanın sermayesini güçlendirerek piyasaya hâkim olabilmektedir (Aytekin, 2019, s. 264).

Diğer bir olumsuz etkide fiyatlar üzerinde ortaya çıkmaktadır. İzlediği düşük fiyat yöntemleriyle aynı sektörde bulunan ve sermaye yapısı zayıf olan yerel firmaları piyasa dışına çıkarabilmektedir.

2.2.2.3. Üretim Teknolojisinde Olumsuz Etki

Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) diğer bir olumsuz etkisi de üretimde kullanılan teknoloji üzerinde görülmektedir. Yapılan lisans ve patent gibi sözleşmelerle yabancı üreticiler üretim konusunda sahip oldukları bilgileri yerel üreticilerle paylaşır ancak doğrudan yabancı yatırım olarak üretime girdiğinde bu bilgileri paylaşma gereği duymamaktadır. Bunun sonucu olarak da ev sahibi ülke üretim teknolojisinden tam anlamıyla yararlanamayarak olumsuz etkilenmektedir (Aytekin, 2019, s. 265).

Genel olarak bakıldığında DYY'ler bazı konularda olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Fakat DYY'ler hakkında genel kabul gören olgu, DYY'lerin yatırım yapılan ülkede ekonomilere olumlu katkı sağladığıdır.

2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki gerek ekonomistler gerekse de ekonomi alanında araştırma yapanlar tarafından incelenen çok önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki etken arasındaki ilişki, özellikle sermayesi yeterli olmayan ve ihracatını artırmak için uğraşan gelişmekte olan ülkeler adına daha fazla önem teşkil etmektedir. Bu konu hakkında yapılan çok sayıda çalışmada DYY ile büyüme arasında nedensellik olduğu belirtilmiştir (Dereli, 2018, s. 146).

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki rolü, tasarruf yetersizliğinin giderilmesi olduğu kadar ev sahibi ülkeye getirdikleri bilgi ile de ilgilidir. Burada anlatılmak istenen DYY'lerin bilgi, pazarlama yetenekleri ve yönetim becerileri, yeni ürün üretimi ve yeni pazarlar sağlaması verimliliği ve ihracatı artırmaktadır. Bunun sonucunda DYY'ler diğer ihracatçı firmaları ve yatırımcıları teşvik ederek beşeri sermaye kapasitesini de artırmaktadır (Ağır & Rutbil, 2019, s. 288). Böylece süreklilik kazanan DYY'ler ile bu yatırımların üretim artırıcı mekanizmaları uyarması da ekonomik büyüme için çok önemli olmaktadır. Küreselleşmeyle beraber hız kazanan sermaye hareketleri ile daha önemli hale gelen DYY ekonomik kalkınma anlamında da ülkeler için önemli bir etkiye sahip olabilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) büyüme ve kalkınma

isteklerini karşılayabilmek için DYY'leri ülkelerine çekmek için uğraşmaktadırlar (Şaşmaz & Yayla, 2018, s. 361).

Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme ilişkisi iki şekilde açıklanabilmektedir. Birincisi, GOÜ'lerde yerli sermayenin sıkıntılarını gidermede ve verimlilikte artış sağlanmasında DYY'lerin rolü büyüktür. Bundan dolayı DYY'ler ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. İkincisi de, yatırım yapan ülkenin de büyümesinde DYY'lerin önemli bir rolünün olmasıdır. Bu nedenle çok uluslu şirketler (ÇUŞ) ile yapılan DYY'ler yatırım yapan ülkede yeni kazançlar da yaratabilmektedir (Şahin, 2016, s.519).

3. DIŞ BORÇLAR

Dış borç, devletlerin ya da hükümetlerin ülke dışından ekonomik olarak gelir elde etmesidir. Başka bir anlamda, ülke içinde ki kurumların ya da kişilerin ülke dışında ki kurum ya da kişilerden kredi sağlaması anlamına da gelmektedir (Çöğürçü & Çoban, 2011, s. 134). Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler, yetersiz sermaye ve düşük tasarruf gibi nedenlerle ekonomik olarak kalkınmalarını istedikleri hedeflere ulaştırmada problem yaşamaktadırlar. Bu problemlerini çözmek için ise dış borçlanma yoluna başvurmaktadırlar. Bu nedenden dolayı dış borç kamu finansmanı için önemli bir kaynak haline gelmektedir (Görgün, 2020, s. 535).

Dış borç ile iç borç farkına baktığımızda ise, en temel özellik dış borç alındığında ülkeye bir kaynak transferi sağlanmakta ve milli gelirde artış olmaktadır. İç borç ise, hükümetlerin ülke içinde bulunan kurum veya kişilere borçlanması anlamına gelmektedir (Gümüş, 2021, s. 4). Dış borçlar ödenmeye başlandığı zaman anapara ve faiz ödemesi yapıldığı için ülke kaynaklarını azaltıcı etkisi ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) büyümelerinin artırılması için hammadde ve ara mallarını ithalat yoluyla karşılamaktadır. İthalata karşılık ihracat oranları düşük olursa döviz sıkıntısı çekmektedirler ve sonucunda da dış borç ihtiyaçları artmaktadır (Çöğürçü & Çoban, 2011, s. 134). Bununla birlikte iç pazara bağımlılığın fazla olması da ekonomik istikrarsızlığa yol açmaktadır ve özel sektörde ki firma sayısı artmaktadır. Bunu engellemek isteyen birçok ülke dış borçlanmaya mahkûm hale gelmektedir (Mayar, 2020, s. 2). Borçlanma sadece az gelişmiş ülkelerin (AGÜ) ya da gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) başvurduğu bir yöntem değildir. Borçlanma gelişmiş ülkeler içinde önem teşkil eden gelir kaynağı olmaktadır. Bunun yanında borçlanma olağanüstü hallerde başvurulmuş bir yöntem iken zamanla sürekli başvurulmuş bir yöntem haline gelmiştir (Şeker, 2006, s.76).

3.1. Dış Borçlanmanın Nedenleri

Genel anlamda devletlerin borçlanmasının temel nedeni ülkedeki gelir kaynaklarının giderleri karşılayamaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle borçlanmanın nedeni bütçe açıklarının oluşmasıdır. Bu açığı gidermek

için ise iç borçlanmada yaşanan sıkıntılar nedeniyle dış borçlara yönelmektedirler. Dış borç ile sağlanan kaynakların ekonomiye fayda sağlaması için, borçlanma yoluna giden ülkenin ihracat gelirini artırması gerekmektedir. Bu şekilde dış borçların ödenmesi için gereken finansmanın sağlanması hedeflenmektedir (Gümüş, 2021, s. 5).

Ülkelerin dış borçlanmaya başvurmasının bazı nedenleri vardır. Bu nedenleri modern maliyecilerden olan Jan Tinbergen şu şekilde sıralamaktadır (Yanık, 2019, s. 6);

- ✓ Milli gelirde artış sağlamak
- ✓ İstihdam seviyesini artırmak
- ✓ Ödemeler bilançosundaki istikrarı sürdürebilmek
- ✓ Fiyatları denge seviyesinde kalıcı hale getirmek
- ✓ Gelir dağılımında adaleti sağlamak
- ✓ Bölgesel anlamda gelişmeleri sağlamak.

Jan Tinbergen'in sıraladığı bu nedenlerin dışında borçlanmanın pek çok nedeni de bulunmaktadır. Bu nedenler arasında şunlarda yer almaktadır (Tuna, 2019, s. 3);

- ✓ Ülkelerin kaynak ve tasarruf yetersizliği
- ✓ Dış ticaret açıklarının oluşması ve ödemeler dengesinde istikrarsızlık
- ✓ Kronik hale gelen bütçe açığı
- ✓ Savunma harcamalarının artması
- ✓ Ekonomide istikrarı sağlamak için büyük ölçekli yatırımlara kaynak ayırabilmek
- ✓ Kaynakların dağılımını etkin hale getirmek ve kullanımını sağlamak
- ✓ Vadesi gelen borçların ödenmesini sağlamak.

3.2. Dış Borç Türleri ve Sınıflandırılması

Dış borçlanma türleri, kaynakları bakımından, vadeleri bakımından ve kullanım şekli bakımından olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılmaktadır.

3.2.1. Kaynakları Bakımından Dış Borçlar

Devletlerin borç aldıkları kurum başka bir devlet olabileceği gibi herhangi bir firma ya da uluslararası faaliyetlerde bulunan bir kuruluş da olabilmektedir. Bu borçlanma türünde devletten devlete borçlar, ticari bankalardan alınan borçlar, uluslararası kuruluşlardan alınan borçlar, uluslararası tahvil piyasaları üzerinden alınan borçlar ve özel yabancı sermaye yatırımlarıyla yapılan borçlanmalar olarak incelenmektedir (Görgün, 2020, s. 536).

3.2.1.1. Devletten Devlete Borçlanma

Bir devletin başka bir devlete verdiği krediler devletten devlete borçlanma olarak ifade edilebilmektedir. Borç veren devletler bunları politik çıkarları için kullanırlar ve kendi ülkelerinden ithalat yapmak şartıyla da kendilerini dış ticaret anlamında garanti altına almış olmaktadır (Yanık, 2019, s. 10). Bu şekilde yapılan borçlanma ile ödenecek olan faiz ve vade de yer almaktadır. Bu borçlanma biçiminde borç veren ülke borç alan ülkeden ithalatını kendisinden yapmasını da isteyebilmektedir. Bu borçlanma yönteminde vade uzun ve faiz oranları da düşük olmaktadır. Günümüzde bu borçlanma yöntemi azalmıştır ve buna sebep olarak da özel sermaye de yaşanan hareketliliklerdir. Hibe anlayışı terk edilmekte olup kredi verme biçimine geçilmiştir (Gümüş, 2021, s. 16).

3.2.1.2. Ticari Bankalardan Alınan Borçlar

Ticari bankalar zaman içinde büyüyerek devletlere kredi sağlayacak yapıya kavuşmuşlardır. Bunun neticesinde de ticari banka kredileri ortaya çıkmıştır. Diğer bir adıyla sendikasyon kredisi, herhangi bir bankanın öncülüğünde iki ya da daha fazla banka ile beraber kredi notu düşük olan devletlerin kredi riskini paylaşmaları için oluşturdukları konsorsiyum ile verdikleri kredilere denilmektedir (Tuna, 2019, s. 7). Bankalardan borç alan ülke teminat göstermek zorunda olabilmektedir. Konsorsiyum kararına göre kredinin değerlendirmesi yapılır ve sonucunda da olumlu ya da olumsuz karar çıkabilmektedir (Uluatam, 1999, s. 445).

3.2.1.3. Uluslararası Kuruluşlardan Alınan Borçlar

Değişen dünya ile birlikte ülkeler arasında ekonomik ve sosyal ilişkilerde önemli boyutta değişiklikler oluşmuştur. Ülkelerin yaşadığı ekonomik krizlerin

sonucunda bu değişimlerin boyutu daha da ilerlemiştir. Bununla beraber dünya da bloklaşmalar oluşmuş, uluslararası alanda ilişkiler hız kazanmış, uluslararası mali kuruluşlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun sonucunda da özellikle gelişmekte olan ülkeler ihtiyaç duydukları finansmanı sağlama imkanına kavuşmuştur (Aysu, 2007, s. 12).

Uluslararası kuruluşlar arasında Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası Kalkınma ve İmar Bankası (IBRD), Uluslararası Kalkınma Örgütü (IDA), Uluslararası Finans Kurumu (IFC), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), İşlam Kalkınma Bankası (IDB), Avrupa Yatırım Bankası (EIB), Avrupa Para Anlaşması (EMA) gibi kuruluşlar yer almaktadır (Mayar, 2020, s. 12).

Bu kuruluşlar uzun vadede kredi sağlayan piyasanın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu kuruluşlar özel bir sektörü yöneten ticaret kurallarına göre çalışmaktadır ve hedefleri de karlarının büyüklüğünü artırmak olduğu söylenebilmektedir (Abuzaid, 2011, s. 65).

3.2.1.4. Uluslararası Tahvil Piyasalarından Alman Borçlar

Bu şekilde yapılan borçlanma türünde ise tahvil ihracı yapan borçlu ülke ile tahvili alan hükümet ya da kişiler arasında doğrudan bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Yatırım yapanlar elde ettikleri tahviller ile borçlanan ülkeye doğrudan doğruya yatırım yapma fırsatını elde etmiş olurlar. Bunun sonucunda da tahvil ihracı ile borçlanan ülkenin kalkınmasına destekte bulunmuş olmaktadırlar. Bu işlemde görev yapan bankalar da aracılık rolünde bulunmaktadır. Sonuç olarak da ülkelerin kredi derecelendirme kuruluşlarından aldıkları notlar ülkelerin borçlanabilmesi açısından oldukça önemli bir yere sahip olmaktadır (Yanık, 2019, s. 12).

Genel olarak ülkeler bu şekildeki borçlanmalar için Eurobond adında tahviller kullanmaktadır. Bu tahviller, ülke sınırları dışındaki piyasalarda kaynak elde etmek için yabancı para cinsinden satışa sunulan ve genel olarak vadeleri uzun olan borçlanma aracı anlamına gelmektedir (Tuna, 2019, s. 22).

3.2.1.5. Özel Yabancı Sermaye Yatırımları İle Yapılan Borçlanmalar

Ekonomik anlamda kalkınma için gerekli olan en önemli unsurlardan birisi de sermayenin düzeyidir. Sermaye yetersizliği ülkelerin ekonomik olarak geride kalmalarına sebep olmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ekonomik yapılarında köklü değişiklikler yaparak gelişmiş ülke seviyelerine ulaşabilmek için sermaye birikimine ihtiyaç duymaktadırlar. Eğer sermaye birikimi yetersiz olursa ülkede yatırım geri kalır ve sonucunda da ülke krizlere sürüklenmektedir. Bundan kurtulmak içinde yabancı sermaye yatırımları ülkeler için bir çıkış yolu olabilmektedir (Yanık, 2019, s. 12). Ancak kırılgan ekonomilerde bu durum da ekonomik krizi ortaya çıkarabilmektedir. 1990'lı yıllarda Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri yaşadıkları ekonomik krizlerde spekülatif amaçlı yabancı sermayenin büyük bir etkisi olduğu görülmektedir. Buradan hareketle kalkınma ve büyümede büyük engelleri olan ülkeler, bunları aşabilmek için dış borçlara ihtiyaç duymaktadır (Gürdal & Yavuz, 2015, s. 157).

3.2.2. Vadeleri Bakımından Dış Borçlar

Vadeleri bakımından dış borçlar kısa vadeli, orta ve uzun vadeli dış borçlar olarak ikiye ayrılmaktadır.

3.2.2.1. Kısa Vadeli Dış Borçlar

Vadeleri bir yıl ile sınırlıdır. Bu borçların miktarları sürekli değişim gösterdiğinden dolayı da dalgalı borçlar olarak da adlandırılmaktadır. Genel olarak kısa vadeli borçlar para piyasalarından elde edilmektedir. Bu borçlanma türü çok uluslu ticaretlerde ödemede yaşanan sorunları ortadan kaldırmak amacıyla kullanılmaktadır. Bunun yanında da ikinci dünya savaşından sonra kısa vadeli borca yönelik büyük bir talep olmuştur (Aysu, 2007, s. 11).

3.2.2.2. Orta ve Uzun Vadeli Dış Borçlar

Bu tür borçlanmada vade bir ile beş yıl arasındadır. Eğer geri ödeme süresi beş yıldan uzun ise uzun vadeli dış borç olarak adlandırılmaktadır. Bu borçlanma şekli genel anlamda kalkınma da finansman sağlamak için tercih edilmektedir. Bu borçlara örnek olarak ise hükümet kredileri, ticari krediler ve ihracat kredileri verilebilmektedir (Gümüş, 2021, s. 19). Genel olarak bu borçların faizleri daha yüksektir. Ancak likidite sorunlarının olduğu dönemlerde kısa vadeli borçların

faizleri uzun vadeli borçların faizlerini de aştığı gözlemlenmektedir (Adıyaman, 2006, s. 24).

3.2.3. Kullanım Şekli Bakımından Dış Borçlar

Bu borçlanma türü proje kredileri, program kredileri, bağlı ve serbest krediler, borç ertelemeleri ve röfinansman kredileri ve satıcı kredilerinden oluşmaktadır.

3.2.3.1. Proje Kredileri

Bu kredi türü belirli alanlarda ki yatırım projelerini gerçekleştirmek için alınmaktadır. Yani kalkınma projelerinde bulunan kamu ya da özel sektöre ait yatırımların gerçekleşmesi için alınmaktadır. Bu kredileri genel olarak uluslararası kuruluşlar vermektedir. Kredi almak isteyen ülkeler yapacakları yatırımlarla ilgili ayrıntılı bir proje sunarlar ve projeler kredi verecek olan kuruluşa gönderilir. Eğer uygun görülürse proje kredisi verilmektedir. Bu krediler sadece o projenin finansmanı için kullanılmaktadırlar (Aysu, 2007, s. 13). Az gelişmiş ülkelerin yapmak istedikleri büyük projelerde iç tasarruf yetersizliği nedeniyle proje kredilerine ihtiyaç duymaktadırlar (Seyidoğlu, 2009, s. 643).

Proje kredileri milli savunma alanındaki projeler, kamu projeleri, yap-işlet-devret gibi yatırımlarda başvuru bir kredi türüdür (Tuna, 2019, s. 8).

3.2.3.2. Program Kredileri

Herhangi bir projeye bağlı kalınmadan ödemeler dengesinde ki açıkları gidermek için alınan kredilere program kredisi veya proje dışı krediler denilmektedir (Seyidoğlu, 2009, s. 643). Proje kredilerinden farklı olarak, program kredileri kalkınmanın finansmanında ve borçların ödenmesinde kullanılabilir. Program kredilerinde oluşan serbestlik gelişmekte olan ülkelerin bu kredilere daha ılımlı bakmasına neden olmaktadır. Bu krediler mala veya ülkeye bağlı olarak da verilmektedir ancak genel anlamda serbest kredi olarak verilmektedir. Bu krediler yıllık olarak ele alınmaktadır ve ekonominin konjonktürel şartlarına göre de ayarlanabilmektedir (Aysu, 2007, s. 14).

3.2.3.3. Bağlı ve Serbest Krediler

Serbest krediler, borç alan ülkenin aldığı krediyi nasıl kullanacağı konusunda kısıtlama olmaması durumuna denir. Fakat kredinin ne şekilde kullanılacağı konusunda kısıt varsa buna bağlı kredi denilmektedir (Uluatam, 1999, s. 445).

Serbest krediler gelişmekte olan ülkelere koşul ve şart gerekmeden verilen kredilerdir. Bu krediler sayesinde ülkeler diğer ülkelerden istedikleri malı ve hammaddeyi uygun koşulda ve ucuz şekilde temin edebilmektedir. Bağlı krediler ise olumlu ve olumsuz hususlar içermektedir. Olumlu yönü, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler için kaynak olmasıdır. Bunun sonucunda da bağlı olsalar dahi istedikleri kaynağa ulaşma imkanı elde edebilmektedirler. Olumsuz yönü ise, ticarete sapmaya neden olabilmektedir. Yani ucuz mal yerine pahalı mal almış olabilmektedirler. Bunun yanında bürokratik olarak işlemler uzun sürmekte ve kredi sürecinde gecikmeler meydana gelebilmektedir. Diğer olumsuz yönü de ülkelerin, kredi aldıkları ülkenin kalitesi düşük ve pahalı olan mallarını almak zorunda bırakılmaları da bu kredinin değerini düşürmektedir (Aysu, 2007, s. 15).

3.2.3.4. Borç Ertelemeleri ve Röfinansman Kredileri

Vadesi gelen borç taksitlerinin ödenmeyerek ilk taksit faizinden biraz fazla faiz ile gelecek yıllara ertelenmesine borç tecili ya da borç erteleme denilmektedir. Borç ertelenmesinin sebebi, borç alan ülkedeki ekonomik ve sosyal krizleri engelleyebilmektir. Borçların ödenmemesi durumunda karşılaşılabilecek problemler ülkede politik sorunlar yaşanmasına neden olabilmektedir. Ortaya çıkması muhtemel başka bir problem ise, alacaklı ülkelerin borç erteleme ile borçlu ülke ile daha güçlü bir etkileşim sağlamak ve isteklerini de kabul ettirebilmektedir (Yanık, 2019, s. 16-17).

Röfinansman kredisi ise, vadesi gelmiş ve ödenmesi gereken borcun alacaklı ülke ile daha düşük bir faiz belirlenerek borcun gelecek yıllara ertelenmesidir. Bu borç, yeni bir olarak görülmektedir. Bu kredi yöntemi ödeme sıkıntısı çeken gelişmekte olan ülkelerin başvurdukları bir yöntemdir. Bu ülkeler eski borçlarından belli bir zaman kurtulurlar. Burada ki en önemli nokta, eski borcun faizinin altında yeni borcun ortaya çıkmasıdır. Borç ertelemekten farkı ise,

borç vadesinde ödenir ve ödenen borç doğrultusunda yeni kredi açılmaktadır (Aysu, 2007, s. 16).

3.2.3.5. Satıcı Kredileri

Bu kredi türü satıcı kurumların, özel kurumların kullanımı için vermiş oldukları kredilere denilmektedir. Bu krediler krediyi veren ve krediyi alan kurumlar nedeniyle diğer kredi türlerinden farklılık göstermektedir. Krediyi veren bu krediler ile ülke dışına mal ya da hizmet satmak isteyen satıcı şirketler iken, krediyi alanlar da özel şirketlerdir (Ulusoy, 2004, s. 60). Fakat krediler verilirken teminat gösteren özel ya da yarı kamusal mali kuruluşların denetimi altında vermektedirler (Aysu, 2007, s. 16). Burada riskin büyük bir bölümünü bu mali kuruluşlar paylaşıırken, krediyi veren satıcı ise az bir risk paylaşmaktadır. Riski üstlenecek mali kuruluşlara örnek olarak İngiltere’de Export – Credit Guarantees Depart, Fransa’da COFACE, ABD’de ise Export – İmport Bank verilebilmektedir (Yanık, 2019, s. 17). Diğer kredi türlerine göre de faiz oranları yüksektir ve ticari amaçlı olduğu için pahalıdır. Bu krediler genel olarak sanayi tesisleri için kullanılmaktadır.

3.3. Dış Borç Hakkında Teorik Görüşler

Dış borçlanma hakkında üç temel görüş literatürde yer almaktadır. Bunlardan birincisi olan Klasik görüş borçlanmaya olumsuz yaklaşmaktadır. Borçlanma yalnızca olağanüstü durumlar meydana geldiğinde yapılmalıdır. İkinci görüş ise Keynesyen görüştür. Burada borçlanma olağan kabul edilmektedir. Ülkeler kalkınmalarını ve finansman ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla borçlanmaya gidebilmektedir. Üçüncü görüş ise Neoklasik görüştür. Bu görüş Klasik yaklaşımın tezlerini tekrar değerlendirmiş ve makroekonomi açısından ele almışlardır. Çalışmanın bu bölümünde teorik görüşlerin borçlanma hakkındaki görüşleri incelenmiştir.

3.3.1. Klasik Görüş ve Dış Borç

Klasik görüşü savunan iktisatçıların temel anlayışı ekonomiye devletin müdahale etmemesidir. Devletin temel görevleri adalet, eğitim, sağlık, güvenlik ve savunma gibi temel ihtiyaçları karşılamaktır. Klasikler borçlanmayı vergiye göre daha kolay elde edilen bir gelir olarak gördükleri için devletlerin daha fazla

harcama yapmasına sebep olacağını düşünmektedir. Borç alınması halinde gelecek nesillere bir borç yükü kalacağını savunmaktadırlar. Bunun yanında bütçe açıklarını finanse edebilmek için vergi yerine borçlanma tercih edildiğinde tasarruflarında azalacağını vurgulamaktadırlar (Bülbül, 2003, s. 122). Bu görüşe göre de borçlanma yalnızca olağanüstü durumlarda yani savaş, afet vb. gerekmektedir (Akan ve Kanca, 2015, s. 4).

Klasiklere göre borçlanma yoluyla elde edilen kaynak üretimde kullanılmadığında devletlerin ekonomik gücü de aynı oranda azalmaktadır. Borcun vadesi gelene kadar faiz ve taksitler devletin gelirlerini azaltmaktadır. Devletlerin temel gelir kaynağı vergi olduğu için de alınan borçlar üretimde kullanılmadığında halkın da vergi ödeme gücü düşecektir. Ancak Klasikler, alınan borçların yatırımlarda kullanılarak refahın yükselebileceğini ve bunun sonucunda da vergi gelirleri ile refahın artabileceğini göz ardı etmişlerdir (Şeker, 2006, s. 76).

Klasik görüşün kurucusu sayılan Adam Smith'in borçlanma hakkındaki görüşlerini şöyle sıralayabiliriz (Aysu, 2007, s. 29):

- ✓ Kamu harcamaları borç ile finanse edilirse halk ekonomik yükten kurtulur. Bunun sonucunda da borç yükü gelecek nesillere kalmış olacaktır.
- ✓ Borçlanma, hükümetlerin izledikleri politikaları ve oluşan seyri halktan gizlemektedir. Savaş halinde borç alınırse savaşı devam ettirmeyi ve kontrolü sağlamakta önemli bir kaynak olarak görmektedir.
- ✓ Borçlanma küçük ülkelerin bağımsızlıklarını zedelemektedir.
- ✓ Kamu harcamaları büyük olursa oluşan yüksek vergiler diğer ülkeleri de olumsuz etkilemektedir.

Diğer önemli bir Klasik iktisatçı olan David Ricardo ise, borçlanma ve verginin yansımalarının aynı olduğunu ve borç yükünü borçlanmayı yapan tarafın karşıladığını ileri sürmektedir. Çünkü iki yöntemde kullanılabilir kaynakları aynı doğrultuda azaltmaktadır. Ancak Ricardo borçlanmayı iki sebepten dolayı sakıncalı bulmaktadır. Birinci sebep, borçlanma gerçek durumu gizler ve halkın

da daha az tasarruf da bulunmasına neden olmaktadır. İkinci sebep ise, alınan borçların faizlerinin ödenmesi için vergilerin artırılması gerekmektedir ve sonucunda da sermayenin ülkeden kaçma ihtimalinin olmasıdır (Bağcı, 2001, s. 22).

3.3.2. Keynesyen Görüş ve Dış Borç

Keynesyen görüşü savunanlara göre ekonomide bütçenin denk olması zorunlu değildir. Modern iktisatçılar açık bütçe politikasını savunmaktadır. Bu politika durgunluk dönemlerinde başarılı biçimde uygulanarak ülkelerin kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. Alınan borçlar ile iç kaynaklarla gerçekleştirilemeyecek kadar büyük yatırımlar finanse edilebilmektedir. Bu yatırımlar zamanla milli geliri artırıcı etkilerde bulunur ve borçların ödenmesinde yaşanacak olan sıkıntıları giderebilmektedir. Modern maliyecilere göre borç yükü gelecek nesillere yansımamaktadır. Bunun nedeni de alınan bir borcun, gelecek nesillerin yaşam şartlarını iyileştirecek olmasıdır (Şeker, 2006, s. 78).

Keynesyen görüşü savunan iktisatçılar, devletin ekonomiye müdahale etmesini savunmaktadır. Keynes, ekonomik istikrarı sağlamak için borçlanmayı olağan bir gelir kabul etmektedir ve kamunun yapacağı harcamaları borçlanarak yapmasında herhangi bir sakınca görmemektedir (Akan & Kanca, 2015, s. 4).

3.3.3. Neo-Klasik Görüş ve Dış Borç

Neo-klasik görüşe göre dış borçlanma, sermaye ve döviz de oluşan kıtlıkları gidermek şeklinde ifade edilmektedir. Dış borç, kısa dönemde üretimi artırmak için gereken yatırımları finanse etmek, uzun dönemde ithalatta ki talebi azaltmayı ve ihracatı artırmak için gerekli olan ekonomik yapıyı sağlamaktadır (Görgün, 2020, s. 536). Neo-klasikler, Klasik görüşün düşüncelerini tekrar yorumlayarak analizlerini makroekonomi düzeyine çıkarmaktadır. Klasiklerden farklı olarak analizlerinde matematiği kullanmışlardır. Beklentiler ön planda tutulmuştur ve bireylerin rasyonel davrandığı varsayılmıştır. Kişilerin az ya da çok ileri görüşlü olduğunu varsaymaktadırlar. Ancak kişilerin ömrü sınırlıdır ve yaşam sürelerinde sürekli plan yapmaktadırlar (Şeker, 2006, s. 77).

Neo-klasiklere göre devletlerin artan kamu harcaması ve yatırımların finansmanı için borç alması, faizlerdeki artış sebebiyle özel sektörün yatırımlarını

olumsuz etkilemektedir. Bu duruma “dışlama etkisi (crowding-out)” denilmektedir. Kamu sektörü borçlandıkça özel sektör tasarrufları kamuya aktarılmaktadır. Bunun sonucunda da özel sektörün yatırımlarda kullanacağı kaynak azalmaktadır (Tuna, 2019, s. 16). Alınan borçların uzun dönemde oluşturacağı etki incelendiğinde, faizlerin geri ödenmesinde vergi artışı yaşanacağı ve bunda tüketim ve tasarruflar üzerinde düşüşe sebep olacağı savunulmaktadır. Bunun sonucunda da gelecek nesillere daha az bir sermaye stoku bırakılacaktır (Yanık, 2019, s. 23).

3.4. Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisini Açıklayan Teoriler

Dış borç ve büyüme ilişkisinin ana çerçevesini zamanlararası borçlanma, borçla büyüme (Growth-Cum-Debt), borç fazlası (Debt Overhang) ve sürdürülebilir yaklaşımlar modelleri oluşturmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde bu modeller incelenmektedir.

3.4.1. Zamanlararası Borçlanma Modeli

Bu model, zamanlararası tüketim optimizasyonu teorisinin uzantısıdır ve şu anda yapılan ve gelecekte yapılacak olan gelir ve tüketim seviyesinin borçlanma miktarına olan duyarlılığını tespit etmek için kullanılmaktadır. Modelin en önemli özelliklerinden birisi, borçlanmanın ülkede oluşan tasarruf açıklarını kapatmada ki önemine değinmesidir. Borçlanma ile ülkenin parasal kaynakları artacak ve yatırım düzeyi de yükselecektir. Sonucunda da ekonomik büyüme meydana gelmektedir (Gürdal & Yavuz, 2015, s. 157). Ülkenin bu biçimde borçlanması ülkeyi iki açıdan etkilemektedir. İlk etki, düşük faiz ile borçlanabilen üreticiler kaynak tahsislerinin yeniden yapabilmektedir. İkinci etki ise, artan tüketim ile yatırımlar da artacaktır (Hotunluoğlu & Yavuzer, 2020, s. 3934).

3.4.2. Borçla Büyüme (Growth-Cum-Debt) Modeli

Ülke içindeki tasarruf yetersizliği nedeniyle gerçekleştirilemeyen yatırımların dış borç ile gerçekleştirilmesini açıklayan diğer model de borçla büyüme modelidir. Bu model, ekonomik büyüme dönemlerinde dış borçların fayda ve maliyet değerlerine göre borç servis kapasitesini ele almaktadır. Dışarıdan alınan kaynakların gelire dönüşmesindeki verimliliği, elde edilen kaynağın tasarrufu, bu kaynakların yurt içinde yatırımlarda kullanılması dış

kaynakların faydaları olarak kabul edilebilmektedir. Bu kaynakların maliyetini de faizler, vade ve ödemesiz süre belirlemektedir (Çöğürçü & Çoban, 2011, s. 137).

Bu modelin temel varsayımı, borç hacminin sürdürülebilmesinin alınan ek borçların zaman içinde ekonomik büyümeye gerekli düzeyde fayda sağlamasına bağımlı olmasıdır. Dış borç servisi kapasitesinin sürdürülebilir olmasının koşulu, büyüme oranının faiz oranı ile belirlenen borç maliyetine eşit veya büyük olması gerekmektedir (Mercan & Ergen, 2018, s. 16-17).

Sonuç olarak bu modele göre, ülkeye giren dış kaynaklar, sermaye malı ithalatı sonucu oluşan cari işlemler açığını azaltırsa ve de ülkenin yatırım hızı artarsa ülke ekonomisi daha hızlı bir şekilde büyüyecektir (Bilginoğlu & Aysu, 2008, s. 7-8).

3.4.3. Borç Fazlası (Debt Overhang) Modeli

Borç fazlası teorisine göre, borçların artması nedeniyle gerek kamu yatırımları gerek vergilerin artması sonucu özel yatırımların azalması ekonomik büyümeyi büyük oranda etkilemektedir. Borçların fazla olması yatırımları ve büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Bu konuda çalışmalar yapan Krugman'a göre, bir ülkenin gelecekte oluşacak kaynak transferlerinin beklenen şimdiki değerinin, borçların şimdiki değerinden düşük ise bu durum ülkenin aşırı borçlu olduğunu göstermektedir (Çöğürçü & Çoban, 2011, s. 138).

Bu teorinin esasına baktığımızda, borç stokunda ki artış gelecekte borçların geri ödeme gücünü aşarsa, beklenen borç servis ödemeleri ve üretim seviyesi aynı yönde hareket etmektedirler. Bunun sonucunda da ülkede oluşacak yatırımlar yabancılar tarafından vergilendirilir ve yatırım yapmak isteyenlerin istekleri azalmaktadır. Eğer gelecekteki borç yükümlülüğünde indirim yapılırsa yatırımlar artacaktır. Borçlarda yapılan indirimler yatırımları ve borçların geri ödenmesini hızlandırdığı için ödenmemiş borçların ödenmesini kolaylaştırmaktadır (Gürdal & Yavuz, 2015, s. 157).

3.4.4. Sürdürülebilir Yaklaşımlar Modeli

Borçların sürdürülebilirliği, enflasyona neden olmayan büyüme hedefini ve politikasını etkilememek, borçların ödenmesinde sıkıntı olmaması ve ileride rahat şekilde borçlanılması olarak kabul edilmektedir (Çiçek, 2005, s. 4).

Genel olarak bakıldığında gelişmekte olan ülkelerde sermaye kıtlığı yaşanmaktadır. Bunun üstesinden gelebilmek için dış borçlanma yoluna gidilmektedir. Dış borçlanmanın sürdürülebilir olması yurt içi ve yurt dışı tasarruflar, yatırımlar ve büyüme ilişkilerine bağlı olmaktadır. Dış borçlanma yoluyla büyümenin sağlanması için bu borçlarla yapılan yatırım getirisinin, borçların maliyetinden yüksek seviyede olması gerekmektedir. Bunun sonucu olarak da borç alan ülkede üretim ve gelir artışı oluşmaktadır. Dış borçların sürdürülebilir olması, borçlarla elde edilen kaynakların kamu gelirlerinin gelecekte oluşacak borç servislerini karşılayabilecek biçimde artırılmasıyla sağlanmaktadır (Bilginoğlu & Aysu, 2008, s. 11).

3.5. Dış Borçlar ile Ekonomik Büyüme İlişkisi

Genel anlamda teorilere bakıldığında, dış borçların yatırımlar ve büyüme üzerinde belli bir kritik seviyeye kadar olumlu etki yarattığı söylenebilmektedir. Fakat bu seviyeyi geçtiğinde ise yarattığı etki olumsuz olmaktadır. Borçların fazla olması, ekonomide belirsizliklere sebep olabilmekte ve yatırım ve büyümeyi engelleyebilmektedir. Borçların büyüklüğü arttıkça, geri ödeme yükümlülüklerinin yerine getirilmesi için vergilerde artış yapılabilir ve özel sektörde oluşan endişe nedeniyle de yatırımlar da olumsuz etkiler ortaya çıkabilmektedir (Görgün, 2020, s. 536). Borç stoku büyüdükçe büyümenin önünde engel olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin yüksek borçlu olması bunu göstermektedir. Dış borçlar temelinde ülke içinde yatırımların gerçekleştirilmesi için alınmış olmalıdır. Fakat geri kalmış ekonomilerde alınan dış borçlar yatırım yerine tüketim harcamalarına ayrılmaktadır. Bu da dış borçlardan beklenen faydayı azaltmaktadır. Borçlanmanın devam etmesi ve ihracatın da düşük olması borçların birikmesine ve geri ödenmesinde sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Alınan borçların ilk döneminde büyümede olumlu etkiler meydana gelir ancak gelecekte azalan yatırımlar nedeniyle büyüme de azalma eğilimi gösterir ve negatife dönmektedir (Patillo, Poirson & Ricci, 2002, s. 5).

4. EKONOMETRİK ANALİZ

Bu bölümde öncelikle doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve dış borç ilişkisini araştıran çalışmalara değinilecek, model ve veri seti açıldıktan sonra ekonometrik analiz ve ekonometrik analizin sonuçlarına yer verilecektir.

4.1. Literatür Taraması

Doğrudan yabancı yatırımlar hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında, genel olarak DYY'lerin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bu konudaki genel görüşe göre doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilere sahiptir. Dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye bakıldığında pek çok çalışma mevcuttur. Bazıları negatif iken bazıları da pozitif çıkmıştır. Bu çalışmalar Tablo 4.1'de gösterilmiştir.

Wijeweera vd. (2005), yaptıkları çalışmada 1952-2002 yılları arasında Sri Lanka'nın yıllık verilerinin araştırmışlar ve dış borçların ekonomik büyümeye olan etkilerini incelemişlerdir. Yapılan uzun ve kısa dönemli analizler sonucunda dış borçlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur.

Cohen (1996), yaptığı çalışmada Afrika ülkeleri üzerinde 1980'lerde oluşan dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan çalışmada 1973-1992 yılları arasında ekonomik büyümedeki azalışta dış borçların etkisi gözlemlenmiştir.

Bailliu (2000), 1975-1995 yılları arasında 40 ülke için dış borçlar ve ekonomik büyüme ilişkisini panel veri analizi yöntemiyle incelemiştir. Bu incelemenin sonunda büyüme ve dış borç ilişkisi gelişmiş ülkeler için pozitifken, az gelişmiş ülkeler için ise negatif olarak tespit edilmiştir.

Were (2001), yaptığı çalışmada regresyon analizi yöntemiyle 1970-1995 yılları arasında Kenya'nın dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Bu çalışmanın sonucunda dış borçlar ile ekonomik büyüme arasında bulunan ilişki negatif olarak tespit edilmiştir.

Akdağ (2007), yaptığı çalışmada Türkiye için 1955-2006 yılları arasında dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisini var analizi yöntemi kullanarak incelemiştir. Bu analizin sonucunda uzun dönemli bir ilişki tespit edilememiştir.

Bilginlioğlu ve Aysu (2008), regresyon analizi yöntemiyle Türkiye'nin 1968-2005 yılları arasında oluşan dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Bu analizin sonucunda dış borçların ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etki yarattığı tespit edilmiştir.

Misztal (2011), 1995-2009 yılları arasında var analiz yöntemi kullanarak Polonya'nın dış ticaret ve ekonomik büyüme verileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu incelemenin sonucunda, dış ticaret hadleri ülke yararına geliştiğinde cari dengede geçici bir artışa, sonrasında ise azalışa neden olduğu tespit edilmiştir.

Safdari ve Mehrizi (2011), yaptıkları çalışmada 1974-2007 yılları arasında İran'ın dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi var yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Bu analizin sonucunda ithalat ve dış borcun ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Çevik ve Cural (2013), yaptıkları çalışmada 1989-2012 yılları arasında Türkiye'nin iç borçları, dış borçları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki var yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda dış borç ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Ejigayehu (2013), yaptığı çalışmada 8 Afrika ülkesinin dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemi kullanarak incelemiştir. 1991-2010 yılları arası dönemi kapsayan bu çalışmanın sonucunda dış borçların ekonomik büyüme üzerinde negatif fakat anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Kholdy (1995), yaptığı çalışmada 1970-1990 yılları arasında var analizi yöntemi kullanarak Meksika, Brezilya, Şili, Singapur ve Zambiya gibi ülkelerin doğrudan yabancı yatırım etkilerini araştırmıştır. Tek tek yaptığı analizde sadece Singapur'da doğrudan yabancı yatırımların sermaye oluşumunun nedeni olduğu

tespit edilmiştir. Toplu olarak yaptığı analizde ise sermaye oluşumlarının doğrudan yabancı yatırımların tek yönlü nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Shan vd. (1997), yaptıkları çalışmada 1985-1996 yılları arasında var analiz yöntemini kullanarak Çin'in ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu çalışmanın sonucunda ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Mbekeani (1997), yaptığı çalışmada 1973-1992 yılları arasında Meksika, Malezya ve Güney Afrika ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlar ile ithalat, ihracat, istihdam, yerli yatırım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz yöntemi olarak eşbütünleşme analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda bu ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bende-Nabende ve Ford (1998), yaptıkları çalışmada 1959-1995 yılları arasında Tayvan için doğrudan yabancı yatırımlar, yurtiçi sermaye stoku, beşeri sermaye, işgücü, teknoloji transferi, dış açıklık ve ekonomik büyüme ilişkilerini regresyon analiz yöntemi ile incelemişlerdir. Bu çalışmanın sonucunda doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Choe (2003), yaptığı çalışmada 1971-1995 yılları arasında 80 ülkenin doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme ilişkisini Granger nedensellik analizi yöntemi kullanarak incelemiştir. Bu çalışmanın sonunda, doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerinde nedensellik ilişkisi zayıf ancak büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru ise nedensellik ilişkisi güçlü olarak tespit edilmiştir.

Carkovic ve Levine (2002), yaptıkları çalışmada 1960-1995 yılları arasında gelişmiş ve gelişmekte olan 72 ülkenin doğrudan yabancı sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Panel veri analizi yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmanın sonucunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkisi tespit edilememiştir.

Ekinci (2011), 1980-2010 yılları arasında Türkiye için ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Granger nedensellik analizi yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmanın sonucunda, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Ranjan ve Agraval (2011), 1975-2009 yılları arasında BRİC (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) ülkelerine yönelik panel veri analizi yöntemi kullanarak çalışma yapmışlardır. Bu çalışmanın sonunda, brüt sermaye stokunun ve işgücünün doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde etkisi bulunamamıştır. Ancak enflasyon, GSYH, dışa açıklık, işgücü maliyeti ve alt yapı endekslerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bal ve Akça (2016), Doğu Asya ve Pasifik ülkeleri için 2000-2013 yılları arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicileri üzerine incelemede bulunmuşlardır. Panel veri analizi kullanılarak yapılan bu çalışmanın sonucunda, bu ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımların piyasa hacmine, ticarete açıklığa ve yığılma etkisine bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ükelere giren yabancı yatırımları artırmak için ticarete serbestleşmeyi ve piyasa hacminde artışa gidilmesi tavsiyesinde bulunmaktadır.

Efeoğlu ve Pehlivan (2020), yaptıkları çalışmada 2000-2017 yılları arasında G-20 ülkeleri için doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Bu faktörler, GSYH, ticaret açıklığı ve politik istikrar olarak belirlenmiştir. Panel veri analiz yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmanın sonucunda, doğrudan yabancı yatırımlardan GSYH'ye ve dış açıklıktan da doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Özcan ve Arı (2010), 27 OECD ülkesi için 1994-2006 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörler incelenmiştir. Panel veri analizi yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmanın sonucunda, doğrudan yabancı yatırımları enflasyon, büyüme oranı ve alt yapı seviyesi olumlu yönde etkilemektedir. Dış açıklık ve cari denge ise doğrudan yabancı yatırımları negatif olarak etkilemektedir.

Aysu (2007), yaptığı çalışmada Türkiye için 1968-2005 yılları arasında dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Regresyon analiz yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada, dış borçların ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Mercan ve Ergen (2018), yaptıkları çalışmada 1990-2017 yılları arasında dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Granger nedensellik analizi yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmanın sonucunda büyümeden dış borçlara doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Akan ve Kanca (2015), yaptıkları çalışmada 1980-2013 yılları arasında ekonomik büyüme, dış borç ve enflasyon ilişkisini incelemiştir. Granger nedensellik analizi yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmanın sonucunda büyümeden enflasyon ve dış borçlanmaya doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Calderon ve Fuentes (2013), yaptıkları çalışmada 1970-2010 yılları arasında ekonomik büyüme ve dış borç arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Regresyon analizi yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmanın sonucunda ekonomik büyüme ve dış borç arasında negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Balasubramanyam vd. (1996), 1970-1985 yılları arasında 46 adet gelişmekte olan ülke için ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Panel veri analizi kullanılarak yapılan bu çalışmanın sonucunda doğrudan yabancı yatırımların (DYY) ekonomik büyüme üzerinde eğitilmiş işgücüne sahip ülkelerde olumlu etkisi bulunmuştur.

Borensztein vd. (1998), 1975-1990 yılları arasında 69 adet gelişmekte olan ülke için ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Regresyon analiz yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmanın sonucunda doğrudan yabancı yatırımların (DYY) ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi bulunmuştur.

Menciger (2003), yaptığı çalışmada 1994-2000 yılları arasında ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Panel veri

analizi yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmanın sonucunda ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Tuna (2019), yaptığı çalışmada 1980-2017 yılları arasında ekonomik büyüme ve dış borç arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizi yöntemi ile incelemiştir. Bu çalışmanın sonucunda ekonomik büyüme ve dış borç arasında negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Yanık (2019), yaptığı çalışmada 19902-2016 yılları arasında ekonomik büyüme ve dış borç arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Granger nedensellik analizi yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlara göre ekonomik büyüme ve dış borç arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 4.1: Literatürde Yer Alan Bazı Çalışmalar

Yazar	Dönem	Bağımlı değişken	Bağımsız değişken	Model	Sonuç
Wijeweera vd. (2005)	1952:2002	GSMH	Sabit Sermaye Nüfus Dış borç Eğitim harcamaları	Eşbütünleşme Testi	Ekonomik büyüme ve dış borç arasında negatif yönlü ilişki vardır.
Cohen (1996)	1973:1992	GSMH	Kişi başı milli gelir Nüfus Dış ticaret Okullaşma oranı Dış borç	En Küçük Kareler (regresyon)	Ekonomik büyüme ve dış borç arasında negatif yönlü ilişki vardır.
Bailliu (2000)	1975:1995	Ekonomik büyüme	Dış Borç	En Küçük Kareler (regresyon)	Dış borç ve büyüme gelişmiş ülkeler için pozitif, az gelişmiş ülkeler için negatiftir.
Were (2001)	1970:1995	Ekonomik büyüme	Bütçe açıkları Büyüme hızı Dış borç stoku Kamu yatırımları Enflasyon Özel ve beşeri sermaye	En Küçük Kareler (regresyon)	Ekonomik büyüme ve dış borç arasında negatif yönlü ilişki vardır.

Akdağ (2007)	1955:2006	Ekonomik büyüme	Dış borç	Granger Nedensellik Var	Ekonomik büyüme ve dış borçlanma arasında uzun dönemli ilişki bulunamamıştır.
Bilginlioğlu ve Aysu (2008)	1968:2005	Ekonomik büyüme	Dış borç	En Küçük Kareler (regresyon)	Ekonomik büyüme ve dış borç arasında negatif yönlü ilişki vardır.
Misztal (2011)	1995:2009	Ekonomik büyüme	Dış ticaret	Granger Nedensellik Var	Uzun dönemde negatif ilişki tespit edilmiştir.
Safdari ve Mehrizi (2011)	1974:2007	Ekonomik büyüme	Dış borç	Granger Nedensellik Var	Ekonomik büyüme ve dış borç arasında negatif yönlü ilişki vardır.
Çevik ve Cural (2013)	1989:2012	Ekonomik büyüme	Dış borç	Granger Nedensellik Var	Ekonomik büyüme ve dış borç arasında pozitif yönlü ilişki vardır
Ejigayehu (2013)	1991:2010	Ekonomik büyüme	Dış borç Büyüme hızı Nüfus artış hızı Ticaret dengesi Net toplam borç servisi	Granger Nedensellik Var	Ekonomik büyüme ve dış borç arasında negatif yönlü ilişki vardır.
Kholdy (1995)	1970:1990	Ekonomik büyüme	Doğrudan yabancı yatırımlar	En Küçük Kareler (regresyon)	DYY'den büyümeye doğru pozitif etki bulunmuştur.
Shan vd. (1997)	1985:1996	Ekonomik büyüme	Doğrudan yabancı yatırımlar	ADF ve Toda Yamamoto	DYY'den büyümeye doğru pozitif etki bulunmuştur.
Mbekeani (1997)	1973:1992	Ekonomik büyüme	Doğrudan yabancı yatırımlar	Eşbütünleşme Testi	DYY'den büyümeye doğru etki bulunamamıştır.
Bende-Nabende ve Ford (1998)	1959:1995	Ekonomik büyüme	Doğrudan yabancı yatırımlar	En Küçük Kareler (regresyon)	DYY'den büyümeye doğru pozitif etki bulunmuştur
Choe (2003)	1971:1995	Ekonomik büyüme	Doğrudan yabancı yatırımlar	Granger Nedensellik Var	DYY'den büyümeye nedensellik ilişkisi zayıf, büyümeden DYY'ye doğru ise pozitif etki belirlenmiştir.
Carkovic ve Levine (2002)	1960:1995	Ekonomik büyüme	Doğrudan yabancı yatırımlar	Panel Veri Analizi	DYY'den büyümeye doğru anlamlı bir etki bulunamamıştır
Ekinci (2011)	1980:2010	Ekonomik büyüme	Doğrudan yabancı yatırımlar	Granger Nedensellik Var	Çift yönlü ilişki bulunmuştur.

Ranjan ve Agraval (2011)	1975:2009	Doğrudan yabancı yatırımlar	Enflasyon oranı GSYH İşgücü maliyeti Brüt sermaye stoku	Panel Veri Analizi	DYY'ler ile GSYH, enflasyon oranı ve işgücü maliyeti arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Bal ve Akça (2016)	2000:2013	Doğrudan yabancı yatırımlar	Piyasa hacmi Ticaret açıklığı İstikrar	Panel Veri Analizi	DYY'ler ile piyasa hacmi ve ticaret açıkları arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Efeoğlu ve Pehlivan (2020)	2000:2017	Doğrudan yabancı yatırımlar	GSYH Ticaret açıklığı İstikrar	Panel Veri Analizi	DYY'lerden GSYH'ye ve dış açıklıktan DYY'ye doğru tek yönlü ilişki bulunmuştur.
Özcan ve Arı (2010)	1994:2006	Doğrudan yabancı yatırımlar	Büyüme oranı Altyapı düzeyi Enflasyon Ticaret açıklığı Cari denge	Panel Veri Analizi	DYY'yi büyüme oranı, altyapı ve enflasyon pozitif, açıklık ve cari denge negatif etkilemiştir.
Aysu (2007)	1968:2005	Ekonomik büyüme	Dış borç	En Küçük Kareler (regresyon)	Yapılan çalışmada büyüme ve dış borçlar arasında negatif ilişki bulunmuştur.
Mercan ve Ergen (2018)	1990:2017	Ekonomik büyüme	Dış borç	Granger Nedensellik Var	Yapılan çalışmada büyümeden dış borçlara doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Akan ve Kanca (2015)	1980:2013	Ekonomik büyüme	Dış borç Enflasyon	Granger Nedensellik Var	Yapılan çalışmada büyümeden enflasyon ve dış borçlanmaya doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.
Calderon ve Fuentes (2013)	1970:2010	Ekonomik büyüme	Dış borç	En Küçük Kareler(regresyon)	Ekonomik büyüme ve dış borç arasında negatif yönlü ilişki vardır.
Balasubramanyam vd. (1996)	1970:1985	Ekonomik büyüme	Doğrudan yabancı yatırımlar	Panel Veri Analizi	DYY'lerin büyüme üzerinde eğitilmiş işgücüne sahip ülkelerde olumlu etkisi bulunmuştur.
Borensztein vd. (1998)	1970:1989	Ekonomik büyüme	Doğrudan yabancı yatırımlar	En Küçük Kareler (regresyon)	DYY'lerin büyüme üzerinde olumlu etkisi bulunmuştur.
Menciger (2003)	1994:2000	Ekonomik büyüme	Doğrudan yabancı yatırımlar	Panel Veri Analizi	Ekonomik büyüme ve DYY arasında negatif yönlü ilişki vardır.
Tuna (2019)	1980:2017	Ekonomik büyüme	Dış borç	Granger Nedensellik Var	Ekonomik büyüme ve dış borç arasında negatif yönlü ilişki vardır.
Yanık (2019)	1990:2016	Ekonomik büyüme	Dış borç	Granger Nedensellik Var	Ekonomik büyüme ve dış borç arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2. Ekonometrik Uygulama

Bu bölümde gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar ile dış borçların kişi başı GSYİH üzerindeki etkisi analiz edilecektir. Bu doğrultuda öncelikle model ve veri seti tanıtılacak daha sonra ise analizde kullanılan yöntemler ve analiz sonuçları açıklanacaktır.

4.2.1. Model ve Veri Seti

Çalışmada 22 adet gelişmekte olan ülkenin (Arjantin, Arnavutluk, Azerbaycan, Bolivya, Brezilya, Cezayir, Çin, Endonezya, Fas, G. Afrika, Hindistan, Kolombiya, Lübnan, Makedonya, Meksika, Mısır, Pakistan, Rusya, Tunus, Türkiye, Ukrayna ve Ürdün) 1991-2019 dönemindeki verileri kullanılarak

doğrudan yabancı yatırımlar ile dış borçların kişi başı GSYİH üzerindeki etkisi panel veri yöntemiyle analiz edilecektir. Veriler Dünya Bankası tarafından sunulan Dünya Kalkınma Göstergelerinden (World Development Indicators) alınmış ve tüm serilerin logaritmik dönüşümü yapılmıştır. Çalışmada aşağıdaki model kullanılacaktır:

$$lngsyih_{it} = \beta_{1i}lndyy_{it} + \beta_{2i}lndborc_{it} + u_{it} \quad (4.1)$$

Eşitlik 4.1’de lngsyih, kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) (2010 fiyatlarıyla); lndyyi, doğrudan yabancı yatırımları ve lndborc, dış borçları temsil etmektedir. i, yatay kesit birimleri t ise zamanı göstermektedir.

4.2.2. Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler giderek artmaktadır. Artan bu ilişkiler panel veri modellerinde yatay kesit bağımlılığı dikkate almayı gerekli kılmaktadır. Bu nedenle öncelikle Pesaran (2004) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılık testi (Pesaran CD testi) yapılacaktır.

Pesaran CD testi, dengeli ve dengesiz paneller, çoklu yapısal kırılmalar ve birim kök içeren heterojen dinamik paneller gibi geniş kullanım alanı olan bir testtir. Bu test, yatay kesit birimlerin en küçük kareler regresyonu kalıntılarından elde edilen çift yönlü korelasyon katsayılarının basit ortalamalarına dayanır. Dengeli panellerde yatay kesit bağımlılığı test etmek üzere denklem 2’deki istatistik geliştirilmiştir. Denklem 4.2’de $\hat{p}_{ij}$, i ve j birimlerinin kalıntıları arasındaki korelasyon katsayısını göstermektedir.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij} \right) \quad (4.2)$$

Yatay kesit bağımlılık testi sonuçları Tablo 4.2’de verilmiştir. Sonuçlara göre yatay kesit bağımlılık yoktur boş hipotezi tüm değişkenler için reddedilmektedir. Dolayısıyla ilgili değişkenler için ülkeler arasında önemli düzeyde yatay kesit bağımlılığın olduğu söylenebilir.

Tablo 4.2: Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Pesaran CD Testi	
Değişkenler	CD Testi
lngsyih	68.421 *** (0.00)
lndborc	45.795 *** (0.00)
lndyy	55.268 *** (0.00)

***, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler, olasılık değerleridir (p-value).

4.2.3. Homojenlik Testi

Panel veri modellerinde dikkate alınması gereken diğer bir husus ise eğim katsayılarının homojen olup olmadığını belirlemektir. Her ülkenin kendine has özelliklerinin bulunabilmesi olasılığı, panel veri analizlerinde homojenlik testlerinin yapılmasını ve bu testlerin sonuçlarına göre analize uygun yöntemlerle devam edilmesini zorunlu kılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığın olup olmadığının tespiti için Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen homojenlik testi yapılacaktır.

Pesaran Yamagata (2008) homojenlik testi, Swamy homojenlik test istatistiğine dayanmaktadır. Bu testte, yatay kesit birimlerin göreceli kesinliklerince ağırlıklandırılmış eğim parametrelerinin yatay kesit dağılımlarından faydalanılır.

$$\Delta = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (4.3)$$

Denklem 4.3'te $\tilde{S}$, Swamy test istatistiğini, N yatay kesit boyutunu ve k serbestlik derecesini göstermektedir. Bu testin düzeltilmiş hali ise şu şekildedir:

$$\Delta_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{z}_{iT})}{\sqrt{Var(\tilde{z}_{iT})}} \right) \quad (4.4)$$

Homojenlik testi sonuçları (Tablo 4.3), eğim katsayıları homojendir şeklindeki boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir. Dolayısıyla ülkelere özgü özelliklerin dikkate alan heterojen panel veri yöntemleriyle analize devam edilecektir.

Tablo 4.3: Homojenlik Testi

	Delta	p-value
Δ	25.091	0.000
Δ_{adj}	26.230	0.000

4.2.4. Birim Kök Testi

Değişkenlerin durağan olup olmadığı, heterojen panellerde yatay kesit bağımlılığa izin veren Pesaran (2003) birim kök testi ile analiz edilecektir. Paneldeki tüm serilerin cari ve gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile yatay kesit birimler için standart ADF regresyonlarının genişletilmesini içerir. Dolayısıyla bu test Im, Pesaran and Shin (IPS, 2003) birim kök testine paralel olarak, paneldeki her bir yatay kesit birimin Dickey – Fuller birim kök t istatistiklerinin ortalamasına dayanmaktadır. Pesaran (2003) birim kök test istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$CIPS^*(N, T) = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (4.5)$$

Denklem 4.5’te CIPS*, değiştirilmiş yatay kesit genişletilmiş IPS testini ve CADF yatay kesit genişletilmiş ADF testini göstermektedir. Birim kök test sonuçları Tablo 4.4’te verilmiştir. Birim kök test sonuçları, lngsyih ve lnborc serilerinin seviyelerinde durağan olmadığını ancak birinci farkları alındıktan sonra durağan hale geldiğini göstermektedir. Diğer taraftan lndyyy serisi ise seviyesinde durağandır. Dolayısıyla bu sonuçlara göre değişkenlerin durağanlık seviyeleri farklıdır.

Tablo 4.4: Birim Kök Test Sonuçları

		Trendli		Trendsiz	
		t-bar	Olasılık değeri	t-bar	Olasılık değeri
Seviyesinde	lngsyih	-2.264	0.591	-2.085	0.054
	lndyyy	-2.814***	0.002	-4.792***	0.000
	lndborc	-1.787	0.996	-1.348	0.973
	Δ lngsyih	-3.072***	0.000	-2.728***	0.000
1. Fark	Δ lndyyy	-	-	-	-

$\Delta \ln \text{borc}$	-3.042***	0.000	-2.632***	0.000
--------------------------	-----------	-------	-----------	-------

*** ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

4.2.5. Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup Tahmincisi Sonuçları (CCEMG)

Çalışmada kullanılan değişkenlerin heterojen olması, yatay kesit bağımlı olması ve farklı seviyelerde durağan olması nedeniyle tüm bunları dikkate alan ve Pesaran (2006) tarafından geliştirilen Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup tahmincisi (Common Correlated Effects Mean Group estimator – CCEMG) ile değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilecektir.

$$y_{it} = \alpha_i + b_i X_{it} + \gamma_i f_t + \sum_{t=1}^T d_i D_t + \varepsilon_{it} \quad (4.6)$$

Denklem 4.6’da Δy_{it} , bağımlı değişkeni; α_i , sabit parametreyi; ΔX_{it} , bağımsız değişkeni; b_i , her bir yatay kesit için hesaplanan katsayıyı; f_t , gözlemlenemeyen ortak faktörün heterojen ögesini ve ; d_i , deterministik trendi ve ε_{it} , hata terimini göstermektedir. CCEMG tahmincisi ($\hat{b}_{MG}$), Ortak İlişkili Etkiler (CCE) tahmincisinin ($\hat{b}_i$) ortalamasıdır.

$$\hat{b}_{MG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \quad (4.7)$$

CCEMG sonuçları Tablo 4.5’te verilmiştir. CCEMG sonuçlarına göre tüm panel için doğrudan yabancı yatırımlar ve dış borçlar ile büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlarda %1’lik bir artış, kişi başı GSYİH’yi yaklaşık %0.027 arttırırken, dış borçlardaki %1’lik bir artış ise kişi başı GSYİH’yi yaklaşık %0.074 arttırmaktadır. Bu sonuçlar, tasarruf oranının düşük olduğu gelişmekte olan ülkelerde, yatırımların finansmanı ve dolayısıyla iktisadi büyüme için dış kaynak kullanımının önemi ortaya koymaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde gelir düzeyi düşük olduğundan, tasarruf oranları da düşüktür. Dolayısıyla yatırımların finansmanında yurtiçi tasarruflar yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle söz konusu ülkelerde yatırımların finansmanı ve dolayısıyla iktisadi büyüme için dış kaynak kullanımı önem arz etmektedir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, yatırımların finansmanında dış borç kullanımı halinde, söz konusu borçların geri ödenmesinde sorun yaşamamak için döviz kazandırıcı alanlara yani ihracat sektörlerine yatırım yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde bir döviz krizi yaşanması kaçınılmazdır.

Ülke bazında sonuçlara bakıldığında Arjantin, Bolivya, Cezayir, G. Afrika, Kolombiya, Mısır, Rusya ve Ukrayna ülkeleri için doğrudan yabancı yatırımlarla kişi başı GSYİH arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların kişi başına GSYİH'yi pozitif etkilemesinin aynı zamanda istihdam ve teknoloji transferi açısından da önemli olduğu söylenebilir. Arnavutluk, Azerbaycan, Brezilya, Çin, Endonezya, Fas, Hindistan, Lübnan, Makedonya, Meksika, Pakistan, Tunus, Türkiye ve Ürdün'de doğrudan yabancı yatırımlarla kişi başı GSYİH arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, doğrudan yabancı yatırımların söz konusu ülkelerde önemli bir potansiyeli olduğu söylenebilir. Bu ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların artmasının iktisadi büyüme, istihdam ve teknoloji transferi üzerinde önemli etkileri olabilir.

Bolivya, Fas, Meksika, Mısır, Türkiye ve Ürdün ülkeleri için ise dış borçlarla kişi başı GSYİH arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Söz konusu ülkelerde yatırımların finansmanın yurt dışı tasarrufların önemli bir kaynak olduğu söylenebilir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta dış borçlanmanın, özellikle faiz ve anapara geri ödeme açısından, uygun koşullarda yapılması gerektiğidir. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi, dış borçlarla yatırımların finansmanı durumunda, bu borçların geri ödenmesinde sorun yaşanmaması için mutlaka ihracat sektörlerine yatırım yapılmalıdır.

Tablo 4.5: CCEMG Sonuçları

Ülkeler	Indyy	Indborc	Ülkeler	Indyy	Indborc
Tüm Panel	0.027*** (0.00)	0.074** (0.03)	Kolombiya	0.059** (0.08)	0.0142 (0.71)
Arjantin	0.068*** (0.00)	-0.142 (0.19)	Lübnan	0.006 (0.65)	0.013 (0.91)
Arnavutluk	0.001 (0.89)	0.033 (0.3)	Makedonya	0.007 (0.44)	0.008 (0.81)
Azerbaycan	0.015 (0.52)	0.046 (0.53)	Meksika	0.03 (0.33)	0.121* (0.09)
Bolivya	0.019*** (0.00)	0.212*** (0.00)	Mısır	0.057*** (0.00)	0.17** (0.01)
Brezilya	-0.005 (0.83)	0.104 (0.17)	Pakistan	0.03 (0.66)	0.24 (0.62)
Cezayir	0.093*** (0.00)	-0.013 (0.83)	Rusya	0.043*** (0.00)	0.052 (0.23)
Çin	0.058 (0.12)	0.084 (0.37)	Tunus	0.013 (0.33)	0.043 (0.51)

Endonezya	0.005 (0.78)	0.079 (0.14)	Türkiye	-0.002 (0.76)	0.059** (0.04)
Fas	0.026 (0.22)	0.101* (0.06)	Ukrayna	0.053* (0.07)	0.032 (0.84)
G. Afrika	0.059*** (0.00)	-0.114 (0.16)	Ürdün	-0.001 (0.98)	0.706*** (0.00)
Hindistan	-0.008 (0.48)	0.009 (0.81)			

*** ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Kaynak: Bu tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ

Gelişmekte olan ülkeler, gelişme dönemlerinde dövize duyulan ihtiyaç ve ülke içindeki mevcut sermayenin yetersiz olması dolayısıyla borçlanma yoluna başvurarak kendilerine kaynak yaratma yoluna gitmektedirler. Borçlanma sayesinde yaratılan kaynaklarla beraber düşük tasarruf oranlarından kaynaklanan sermaye birikimindeki yetersizliği giderebilmektedirler. Böylece yatırımlar finanse edilebilmekte ve ekonomik büyüme sağlanmaktadır. Dış borçların olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Bu borçların geri ödeme dönemi geldiğinde borç anapara ve faiz ödemeleri yurtdışına kaynak transferine neden olmaktadır. Bu nedenle dış borçlanma yoluyla sağlanan kaynaklardan olumlu bir şekilde yararlanmak için yüksek katma değerli, ihracat sektörlerine yatırım yapılması bir taraftan ekonomik büyümeyi olumlu bir şekilde etkilerken diğer taraftan dış borç geri ödemesinde sorun yaşanmasının önüne geçecektir.

Yurtiçi tasarrufların yetersiz olduğu durumlarda ekonomik büyümeye etki eden başka bir dış kaynak ise doğrudan yabancı yatırımlardır. Küreselleşme ile birlikte yatırımlar ve sermaye transferi farklı ülkelere doğru hareket etmeye başlamış ve bu durum gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerine olumlu yönde katkı sağlamıştır. Bu yatırımların öncüsü olarak çok uluslu şirketler kabul edilebilir ve yaptıkları yatırımlar ile hem üretim maliyetlerini azaltmakta hem de ülkelerinde ürettiği mal ve hizmetleri farklı ülkelere de üretmektedirler. Bu sayede de doğrudan yabancı yatırımlar, küresel piyasalarda etkisini artırarak günümüzde daha da önemli hale gelmektedir. Ayrıca yeni teknolojiler sayesinde ve uzman işgücü ile beraber sermaye yoğun üretimler gerçekleştirilmekte, dolayısıyla da hem ekonomik büyüme üzerinde hem istihdam üzerinde hem de teknoloji transferinde olumlu yönde etkileri de bulunmaktadır.

Bu çalışmada gelişmekte olan 22 adet ülkenin 1991-2019 dönemindeki verileri kullanılarak doğrudan yabancı yatırımlar ile dış borçların kişi başı GSYİH üzerindeki etkisi panel veri yöntemleriyle analiz edilmiştir. Öncelikle analizde, panelin geneli ve tüm değişkenlerde Pesaran (2004) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılık testi (Pesaran CD testi) yapılmıştır. Yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarına göre yatay kesit bağımlılık yoktur boş hipotezi tüm değişkenler için

reddedilmektedir. Dolayısıyla ilgili değişkenler için ülkeler arasında önemli düzeyde yatay kesit bağımlılığının olduğu söylenebilir. Değişkenlerin homojen olup olmadığını test etmek için Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen homojenlik testi yapılmıştır. Homojenlik testi sonuçları, eğim katsayıları homojendir şeklindeki boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir. Dolayısıyla ülkelere özgü özelliklerin dikkate alan heterojen panel veri yöntemleriyle analize devam edilmiştir. Değişkenlerin durağan olup olmadığı, heterojen panellerde yatay kesit bağımlılığa izin veren Pesaran (2003) birim kök testi ile analiz edilmiştir. Birim kök test sonuçları, GSYİH ve dış borç değişkenlerinde durağan olmadığını ancak birinci farkları alındıktan sonra durağan hale geldiğini göstermektedir. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırım serisi ise seviyesinde durağandır. Analizde kullanılan değişkenlerin heterojen olması, yatay kesit bağımlı olması ve farklı seviyelerde durağan olması nedeniyle tüm bunları dikkate alan ve Pesaran (2006) tarafından geliştirilen Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup tahmincisi (Common Correlated Effects Mean Group estimator – CCEMG) ile değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda tüm panel için doğrudan yabancı yatırımlar ve dış borçlar ile büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlarda %1’lik bir artış, kişi başı GSYİH’yi yaklaşık %0.027 arttırırken, dış borçlardaki %1’lik bir artış ise kişi başı GSYİH’yi yaklaşık %0.074 arttırmaktadır. Bu sonuçlar, tasarruf oranının düşük olduğu gelişmekte olan ülkelerde, yatırımların finansmanı ve dolayısıyla iktisadi büyüme için dış kaynak kullanımının önemi ortaya koymaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde gelir düzeyi düşük olduğundan, tasarruf oranları da düşüktür. Dolayısıyla yatırımların finansmanında yurtiçi tasarruflar yetersiz kalmaktadır. Bunun sonucunda da alınan dış borçların ihracatın arttırılması, katma değeri yüksek olan ürün gruplarının tercih edilmesi ve bilgi birikiminin arttırılmasını sağlayacak projelerde kullanılması ülke için pozitif etki yaratacaktır. Böylece dış borçlar uzun dönemde ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, yatırımların finansmanında dış borç kullanımı halinde, söz konusu borçların geri ödenmesinde sorun yaşamamak için döviz kazandırıcı alanlara yani ihracat sektörlerine yatırım yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde bir döviz krizi yaşanması kaçınılmazdır.

Benzer çalışmaların sonuçları incelendiğinde Görgün'ün (2020) yaptığı çalışmada dış borçlanmanın ne düzeyde tutulması gerektiği üzerinde durulmuş ve büyüme üzerindeki etkileri ve doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımlarının etkileri de araştırılmıştır. Sonuç olarak dış borçların belli bir seviyeye kadar büyümeyi pozitif olarak etkilediği ve bu seviyeden sonra da olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir.

Efeoğlu ve Pehlivan (2020) doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Bu faktörler, GSYH, ticaret açıklığı ve politik istikrar olarak belirlenmiştir. Panel veri analiz yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmanın sonucunda, doğrudan yabancı yatırımlardan GSYH'ye ve dış açıklıktan da doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Özcan ve Arı (2010) doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörler incelenmiştir. Yapılan bu çalışmanın sonucunda, doğrudan yabancı yatırımları enflasyon, büyüme oranı ve alt yapı seviyesi olumlu yönde etkilemektedir. Dış açıklık ve cari denge ise doğrudan yabancı yatırımları negatif olarak etkilemektedir.

Mayar'ın (2020) yaptığı çalışmada dış borçların ve doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler meydana getirdiği gözlemlenmiştir.

Özdemir'in (2020) yaptığı çalışmada analize tabi tutulan ülkelerin ekonomik büyümelerinde doğrudan yabancı yatırımların olumlu katkısının olduğu gözlemlenmiştir.

Balbay'ın (2019) çalışmasında ise doğrudan yabancı yatırımların uzun ve kısa dönemde ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğu gözlemlenmiştir.

Ostadi ve Ashja'nın (2014) çalışmada ise dış borçların doğrudan yabancı yatırımları olumsuz yönde etkilediğini ve artan dış borçlar nedeniyle de yatırımların derecesini düşürdüğünü gözlemlemişlerdir.

Tuna (2019) yaptığı çalışmada ekonomik büyüme ve dış borç arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışmanın sonucunda ekonomik büyüme ve dış borç arasında negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Yanık (2019) yaptığı çalışmada ekonomik büyüme ve dış borç arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre ekonomik büyüme ve dış borç arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Menciger (2003) yaptığı çalışmada ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Borensztein vd. (1998), ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan bu çalışmanın sonucunda doğrudan yabancı yatırımların (DYY) ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi bulunmuştur.

Bu çalışmaya konu olan 22 adet gelişmekte olan ülkenin ekonomik büyümelerini sağlayabilmesi için ülkeye yabancı yatırımları çekmeleri gerekmektedir. Bunun için yatırımları teşvik edici politikalar izlenmeli ve uygun altyapı koşulları sağlanmalıdır. Ekonomik büyümeye bir diğer katkı ise dış borçlanma yoludur. Alınan borçlarla beraber ülkelerde ekonomik büyüme adına pozitif katkılar oluşmuştur. Ancak geri ödeme durumunda büyümeyi negatif yönde etkilemektedir. Ülkelerin dış borçlanma konusunda dikkat etmesi gereken durum ise ekonomik büyüme sağlamak için dış borçlanma yoluna çok fazla gitmemeleri ve anapara faiz ödemelerini dikkate almaları gerektiğidir. Bu ülkelerin hükümetleri tasarrufları arttırmalı ve faiz oranlarını da azaltarak yatırımlar için iyi bir ortam oluşturmalıdır. Aynı zamanda ülke vatandaşları da tasarruf için teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abuzaid, M. (2011). External Debt, Economic Growth and Investment in Egypt, Morocco and Tunisia. *Gloucestershire University, England*.
- Acar, M. Sadık (2002); “Uluslararası Reel Ticaret Teori, Politika,” *Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları*, s. 10.
- Acaravcı, A., & Akyol M. (2017). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(1), 17-33.
- Adıyaman, A. (2006). Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri. *Sayıştay Dergisi*, (6), 21-45.
- Ağır, H., & Rutbil, M. (2019). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5, 288-299.
- Akan, Y., & Kanca, C. (2015). Türkiye’de Dış Borçlanma, Büyüme ve Enflasyon İlişkisi: VAR Yaklaşımı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(3), 1-22.
- Alper, O. (2019). Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri: Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye Örneği. *Fiscaoeconomia*, 3(1), 202-227.
- Altıntaş, H., & Alancıoğlu E. (2021). Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Veri Analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 261-279.
- Anonim (2004). *Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu*, Türkiye İktisat Kongresi
- Arık, Ş., Akay, B., & Zambak, O. (2013). Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörler: Yükselen Piyasalar Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 97-110.
- Aşık, B. (2007). *Uzun Dönemli Büyümede Dış Açıklık ve Beşeri Sermayenin Rolü (Yükselen Piyasalar İçin Panel Data Uygulaması)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aysu, A. (2007). *Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aytekin, G. (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Belirleyicileri ve Ekonomik Etkileri. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 255-278.
- Bağcı, H. (2001). Kamu Borçları Yönetimi ve Türkiye İçin Değerlendirme. *Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları*, Ankara.

- Bahtiyar, B. (2017). *Sosyal Sermaye Faktörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Karşılaştırmalı Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bal, Harun ve Emrah Eray Akça (2016); “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri: Seçilmiş Doğu Asya ve Pasifik Ülkelerinden Ampirik Bulgular,” *Sosyoekonomi*, Cilt 24, Sayı 30, s. 91-111.
- Bal, H., Algan, N., Akça, E. & Fidangül, D. (2016). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İktisadi Gelişme: Türkiye Örneği. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 1-16.
- Balbay, A. (2019). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye ve Çin Üzerine Ekonometrik Bir Analiz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Becsi, Z., & Wang P. (1997). Financial Development and Growth. *Federal Reserve Bank of Atlanta*, 82(4), 46.
- Bilginlioğlu, M. , & Aysu, A. (2008). Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 1-23.
- Bulut, A., & Balaylar, N. (2021).Finansal İstikrar ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisinin Gelişmekte Olan Ülkeler Perspektifinde Panel Veri İle Analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(2), 461-477.
- Bülbül, D. (2003). Devlet Borçlanmasının Sosyal ve Ekonomik Etkileri. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 14(46), 121-140.
- Caves, R. (1996). *Multinational Enterprise and Economic Analysis*. Cambridge University Press.
- Chirwa, T., & Odhiambo, N. (2016). Makroeconomic Determinants of Economic Growth:A Review of Internationale Literature. *South East European Journal of Economics and Business*, 11(2).
- Çapık, E., & Kösekahyaoğlu, L. (2019). Türkiye'de Dış Borç Büyüme İlişkisi: 1985-2018 Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(21), 411-427.
- Çiçek, H. (2005). Türkiye'de 1994-2004 Döneminde Dış Borçların Gelişimi ve Sürdürülebilirliği Sorunu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Çiftçi, F., & Yıldız, R. (2015). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 6(4),71-95.
- Çinko, L. (2006). İçsel Büyüme Teorisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Vergi Raporu Dergisi*, (80), 142-146.

- Çöğürçü, İ., & Çoban, O. (2011). Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği(1980-2009). *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(21), 133-149.
- Çütçü, İ., & Kan, E. (2018). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(3), 1-21.
- Dereli, D. (2018). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İle Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 145-156.
- Diamond, P. (1965). National debt in Neoclassical Growth Model. *The American Economic Review*, 55(5),1126-1150.
- Djulius, H. (2018). Foreign Direct Investment or External Debt and Domestic Saving: Which has Greater Impacts on Growth. *Etikonomi*, 17(1), 37-44.
- Doğan, Z. (2014). Ekonomik Büyüme Süreçlerinin Analizinde Yeni Açılımlar ve Büyümenin Yersel Dinamikleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 365-380.
- Dursun, S. (2021). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Brics-T Ülkeleri Üzerine Bir Analiz. *Ağrı İbrahim Çeçen Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 353-368.
- Efeoğlu, R., & Pehlivan, C. (2021). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri: G-20 Ülkelerinde Bir Uygulama. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 290-300.
- Ercan, N. (2000). İçsel Büyüme Teorisi Genel Bir Bakış. *DPT Planlama Dergisi*, 130.
- Gerni, C., Yanıkkaya, H., Değer, K., Emsen, S. & Kabadayı, B. (2015). Geçiş Ekonomilerinde DYSY'nin Belirleyicileri: Panel Veri Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 101-120.
- Glasberg, D., & Ward, K. (1993). Foreign Debt and Economic Growth İn The World System. *Social Science Quarterly*,74(4), 703-720.
- Gök, A. (2006). Kalkınmanın Finansmanında Dış Borçlanma ve Borç Yönetimi. *Harran Üniversitesi*, 199-204.
- Görgün, R. (2020). Kalkınmanın Finansmanında Yabancı Sermaye Hareketleri ve Dış Borç Büyüme İlişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(2), 530-546.
- Gülmez, A. (2015). Türkiye'de Dış Finansman Kaynakları Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 139-152.

- Gümüş, T. (2021). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Panel Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneş, H. (2019). Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: 22 Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1), 56-69.
- Günsoy, G. (2013). Geleneksel Büyüme Teorileri. *Anadolu Üniversitesi*, 47-80.
- Gür, N. (2014). Doğrudan Yabancı Yatırımların Yerli Şirketler Üzerine Etkileri. *MÜSİAD Araştırma Raporları*, İstanbul.
- Gürak, H. (2006). *Büyüme ve Küresel Ekonomi*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Gürdal, T., & Yavuz, H. (2015). Türkiye'de Dış Borçlanma- Ekonomik Büyüme İlişkisi:1990-2013 Dönemi. *Maliye dergisi*, (30), 155-159.
- Hjertholm, P., Laursen, J., & White, H. (1998); Macroeconomic Issues in Foreign Aid. Ekim 15, 2021 tarihinde <http://www.econ.ku.dk/wpa/pink/2000/0005.pdf>, adresinden alındı.
- Hotunluoğlu, H., & Yavuzer, T. (2020). Dış Borç ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), 3930-3950.
- İzgi, V. (2019). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşik Değer Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karagül, M (2002). Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları*, 37.
- Karakoç, S. (2020). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri Ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları- İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Analiz:1980-2018*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, A. (1998). Büyüme Teorileri. *Anadolu Üniversitesi Yayınları*, Eskişehir.
- Kharusi, S., & Ada, S. (2018). External Debt and Economic Growth: The Case of Emerging Economy. *Journal of Economic Integration*, 33(1), 1141-1157.
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (53), 207.
- Köse, Z. (2020). Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 245-263.

- Kurtaran, A. (2007). Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 367-382.
- Mahmoodi, M., & Mahmoodi, E. (2016). Doğrudan Yabancı Yatırım, İhracat ve Ekonomik Gelişme: Gelişmekte Olan Ülkelerden Oluşan İki Panelden Elde Edilen Kalıntılar. *Ekonomik Araştırma*, 29(1), 938-949.
- Mayar, R. (2020). *Dış Borçlar Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mcmanus, P. (2011). Introduction to Regression Models for Panel Data Analysis. *Indiana University*.
- Mercan, N., & Ergen, E. (2018). Ekonomik Büyüme ve Dış Borçlanma Arasındaki İlişki: Türkiye Açısından Ekonometrik Bir Analiz. *PJES*, 5(2), 13-30.
- Moosa, I. (2002). *Foreign Direct Investment: Theory, Evidence and Practice*, Springer, New York.
- Mosley, P., Hudson, J., & Horrell, S. (1987). Yardım, Kamu Sektörü ve Az Gelişmiş Ülkelerde Pazar. *The Economic Journal* 97(387), 616-641.
- Nations, U. (2014). Report Of The Intergovernmental Committee Of Experts On Sustainable Development Financing. *New York United Nations Publication*.
- OECD C. (2008). *The Impact of Foreign Direct Investment on Wages and Working Condition.*, Paris.
- Ostadi, H., & Ashja, S. (2014). The Relationship Between External Debt And Foreign Direct Investment In D-8 Member Countries (1995-2011). *Walia journal*, 18-24.
- Özağ, F. (1994). Ev Sahibi Ülke Açısından Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Ekonomik Yaklaşım*, 5(12), 63-77.
- Özdemir, Ö. (2020). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyümeye Etkisi: Geçiş Ekonomileri Üzerine Ampirik Bir Analiz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özel, H. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-72.
- Parasız, İ. (2003). *İktisada giriş*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Patillo, C., Poirson, H., & Ricci, L. (2002). External Debt and Growth. *IMF Working Paper*, 2(69), 8-21.
- Paya, M. (2013). *Makro İktisat*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

- Pesaran, M., & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *IZA Discussion*, 1240.
- Pesaran, M. (2006). Estimation and Inference In Large Heterogeneous Panels With Amultifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. (2003). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence. *Cambridge Working Papers in Economics* 0346, Faculty of Economics, University of Cambridge.
- Romer, P. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102.
- Sağlam, C., & Hashemi, N. (2020). Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanmanın İktisadi Kalınmaya Etkisi. *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 14-34.
- Sayar, R. (2018). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (11), 73-80.
- Seyidoğlu, H. (2006). *İktisat Biliminin Temelleri*. İstanbul: Gizem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Gizem Can Yayınları.
- Solmaz, E. (2008). İktisadi Kalkınma Kuramlarının Yoksulluk Konusuna Yaklaşımlarına Eleştirel Bir Bakış. *Mevzuat Dergisi*, (132), 1-16.
- Şahin, L. (2012). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyümeye Etkiler: Ecowas Ülkeleri. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (12), 519-529.
- Şahin, L. (2016). Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdama Etkisinin Ampirik Analizi: SADC Ülkeleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 103-118.
- Şaşmaz, Mahmut Ünsal ve Yunus Emre Yayla (2018); “Ekonomik Kalkınmanın Değerlerinin Değerlendirilmesi: Ekonomik Açıdan,” *Uluslararası Kamu Maliyesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, s. 249-268.
- Şaşmaz, M., & Yayla, Y. (2018). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 360-374.
- Şeker, M. (2006). Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri. *Sosyoekonomi*, 1, 75-92.
- Taban, S., & Kara, A. (2006). Türkiye’de Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Özel Yatırım Harcamaları Üzerindeki Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(2), 11-26.

- Tanna, S., Li, C., & De Vita, G. (2017). The Role Of External Debt İn The Foreign Direct Investment- Growth Relationship. *Wiley*, (23), 393-412.
- Tuna, H. (2019). Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karaman: *Karamanoğlu MehmetBey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Uluatam, Ö. (1999) *Kamu Maliyesi*. Ankara: İmaj Kitabevi.
- Ulusoy, A. (2004) *Devlet Borçlanması*. Trabzon: Üçyol Kitabevi.
- Ünsal, E. (2007) *İktisadi Büyüme*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- World Bank Report (2008). Technology and Development Global Economic Prospects 2008. *Technology Diffusion İn The Developing World*.
- World Development Indicators. (2021). Ekim 10, 2021 tarihinde <https://databank.worldbank.org/home.aspx> adresinden alındı.
- Yanık, N. (2019). Dış Borçlanmanın Gelişmekte Olan Ülkelerin Ekonomik Büyümleri Üzerindeki Etkisi Türkiye Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ: *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Yeldan, E. (2011). Büyüme ve İstihdam Makroekonomisi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Çalışma Örgütü*.
- Yılmaz, M. (2008). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, O., & Akıncı, M. (2012). *İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri*. Ankara: Nobel Yayınevi.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Sinan TOKUŞTEPE
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Aldığı Sertifikalar : Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı II

Uzmanlık Alanı : İktisat

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	İktisat	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	2015-2019
Y. Lisans	İktisat	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	2019-2023

Görevler :

Görev Unvanı	Görev Yeri	Yıl

Eserler :

A. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

A1.

B. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings) basılan bildiriler:

B1. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı II

C. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar veya kitaplardaki bölümler:

C1. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar:

C1.1.

C2. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplardaki bölümler:

C2.1.

D. Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

D1.

E. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında basılan bildiriler:

E1.

F. Sanat ve tasarım etkinlikleri:

F1.

G. Diğer yayınlar: (Yukarıdaki maddelerde yer alan başlıklardaki kategorilere girmeyen ve belirtilmek istenen tüm eserler bu maddenin altında belirtilecektir.)

G1.